

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Byrokratizace a racionalizace v nacistickém Německu

**Bureaucratization and rationalization in Nazi
Germany**

Magisterská diplomová práce

Bc. Tomáš Tietz

Vedoucí práce: Mgr. Martin Fafejta, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl veškerou literaturu a ostatní zdroje, ze kterých jsem čerpal.

V Olomouci dne 10. března 2015

.....

Tomáš Tietz

Chtěl bych tímto vyjádřit poděkování vedoucímu mé magisterské diplomové práce Mgr. Martinu Fafejtovi, Ph.D. za jeho cenné postřehy, připomínky a rady, které mi poskytoval v průběhu psaní celé práce.

Obsah

Úvod	6
1. Vymezení základních pojmů	8
1.1 Moc	8
1.2 Byrokracie.....	10
1.3 Racionalita jednání	13
2. Národní stát	17
2.1 Rozhodující aspekt vedoucí k totalitě.....	17
2.2 Fašismus	18
2.3 Nacismus.....	19
2.4 Národní cítění a jeho vliv na společnost.....	19
3. „Rasová“ problematika	22
3.1 Árijci	22
3.2 „Rasová“ kategorizace	23
3.3 Norimberské zákony	26
3.4 Třídní kategorizace	28
4. Propaganda	29
4.1 Meritum propagandy	29
4.2 Mládež	30
4.3 Masy	31
4.4 Členové jednotek SS.....	32
4.5 Vedoucí postava ve státě	32
5. Jazyk	34
5.1 Legitimizace pomocí jazyka	34
5.2 Role vědy	35
5.3 Úloha jazyka v nacismu.....	35
5.4 Soukromý a veřejný svět	37
5.5 Užívání superlativů a modifikace významu slov	39
6. Analýza příčin efektivity Holocaustu	42
6.1 Moderní společnost.....	42

6.2	Racionalizace jednání	43
6.3	Ideologie a infrastruktura.....	44
6.4	Instituce koncentračního tábora	45
6.5	Konformní jedinec, nikoliv deviant.....	48
7.	Holocaust nejen jako historický akt	50
7.1	Interpretace světa a hodnoty	50
7.2	„Ideální“ úředník	52
7.3	Milgramův experiment	54
7.4	Zimbardův experiment.....	55
7.5	Možnosti prevence holocaustu	56
7.5.1	Pluralita	57
7.5.2	Morální povědomí.....	57
7.5.3	Kauzální kognice.....	59
	Závěr.....	61
	Anotace.....	64
	Annotation.....	64
	Seznam použité literatury	65

Úvod

Při pohledu na práce či publikace, které se zaobírají obdobím III. říše, je na první pohled patrné, že dominuje historické hledisko. Bavíme-li se o holocaustu, zejména jako o nejděsivějším dědictví, které nám nacistické Německo předalo, tak i zde dominuje interpretace historická. Toto pojetí se zakládá především na číslech, výpovědích obětí holocaustu o jejich strastiplných zážitcích z koncentračních táborů. Nicméně málo analýz se zabývá Hitlerovým Německem, jakožto precizně seřízeným strojem, který své díky byrokratické struktuře, striktně racionálnímu řízení celé společnosti a v neposlední řadě také samozřejmě propagandě, uvrhl svět do II. světové války a v jehož koncentračních táborech našlo smrt přes deset miliónů lidí.

Tato práce se snaží přinést onu sociologickou rovinu problematiky, která si žádá pohled na méně zjevné aspekty, které stojí poněkud v pozadí, jsou určitými latentními činiteli a právě díky své latenci a nezjevnosti na první pohled, jsou o to zásadnější. Jedná se zde o proces racionalizace, byrokratizace a lidskou konformitu, což lze definovat jako úplné dodržování pravidel bez jakékoliv odchylky nejen ve svém jednání, ale i ve svém uvažování. Právě konformita je základním stavebním kamenem byrokracie a díky funkční byrokracii, která má funkci prostředníka mezi státem a jedincem, je možné čistě racionální řízení většího územního celku.

Cílem této práce je poskytnout pohled na nacistické Německo, jako na silně byrokratizovanou a racionalizovanou strukturu, kde ideální občan je plně konformní bytostí. Dalším velmi důležitým tématem, kterému je věnován patřičný prostor, je otázka enormní efektivnosti holocaustu. Tato efektivnost tkví především v oddálení příčiny a důsledku v jednání jednotlivých lidí, používáním důmyslných jazykových termínů či metafor a nakonec v naprosté absenci politické, popřípadě myšlenkové plurality.

Poslední část práce se zabývá otázkou přesahu nacistického příkladu, uspořádání společnosti i s jejími cíli, do budoucnosti. Zдали se tedy jednalo o nějaký myšlenkový zkrat několika jedinců, který vedl k jejich deviantnímu

chování, které podpořila specifická doba, ve které všichni žili. Nebo se jednalo o záležitost, kterou lze v dnešních podmínkách taktéž, v modifikované podobě, uskutečnit, neboť nástroje pro toto konání jsou v dnešní společnosti plně k dispozici. Zygmunt Bauman poskytuje velice zajímavý pohled na potencionální replikaci holocaustu: „Nejúděšnější zprávou, kterou nám holocaust a to, co jsme se dozvěděli o jeho pachatelích, přinesl, nebyla pravděpodobnost, že se ‚to‘ mohlo stát nám, nýbrž představa, že jsme to mohli spáchat my“ (Bauman, 2010, s. 214).

1. Vymezení základních pojmů

Jestliže se chceme zabývat problematikou nacistického Německa a zejména procesů, které se v něm odehrávaly, je nutné, vytyčit si základní pojmy, popřípadě aspekty lidského jednání a uvažování. Bez těchto pojmů není možná analýza fungování určitého typu společnosti či procesů, které byly pro danou společnost typické. V našem případě se jedná o moc, byrokracii a racionalitu jednání.

1.1 Moc

Předně bych začal definicí moci, která předchází oněm dvěma termínům, o kterých se budeme v této práci bavit. Dle Sokola, který interpretuje Maxe Webera, znamená moc „možnost prosadit si svoji vůli, a to i proti vůli ostatních“ (Sokol, 2007, s. 20). Prosazovat se, užívat moc, chápeme-li ji tedy v tomto smyslu, je přirozené a vlastní lidskému pokolení. V této definici je samozřejmě skryto i násilné prosazení vůle, nicméně není to pro výkon moci primárně určující. Od nepaměti lidé prosazovali svoji vůli, ať už to bylo na tržišti při smlouvání o ceně např. potravin či v politické debatě, kde každý prosazoval své vidění světa a svůj pohled na správu země. S pojmem moci je neodmyslitelně spojen termín panství, kdy zejména jeden typ bude v této práci několikrát akcentován. Meritem pojmu panství je předpoklad, že vládce dokáže svoji vůli prosazovat takovým způsobem, že ovládaní berou nařízení vládce tak, jakoby se jednalo o jejich vlastní postoje a příkazy vykonávají.

Existují tři typy panství: tradiční, charismatické a legální. „Jednak je to autorita ‚věčně věřejšího‘, autorita mravů posvěcených předintelektuální platností a zvykovým postojem k jejich zachování. Je to „tradiční“ panství, jak ho vykonávali patriarcha anebo patrimoniální vládce starého ražení. Pak je tu autorita neobyčejného osobního daru milosti (charisma), zcela osobní odevzdanost a osobní důvěra ve zjevení, hrdinství nebo jiné

vůdcovské vlastnosti jednotlivce: jde o panství „charismatické“, jak je vykonávají prorok nebo – v politické oblasti – kníže vyvolený ve válce anebo hlasováním lidu přijatý vládce, velký demagog a vůdce politické strany. Konečně vláda silou „legality“, prostřednictvím víry v platnost legálního ustanovení a věcné „kompetence“ odůvodněné racionálně vytvořenými pravidly, tudíž panství založené na postoji poslušnosti vůči plnění ustanovených povinností“ (Weber, 1998, s. 248). Jak jsem se již zmiňoval, v této práci se budeme zabývat výhradně panstvím charismatickým, jehož krystalickým představitelem byl samozřejmě Adolf Hitler. U charismatického panství se v drtivé většině případů zhroutí stát, popřípadě ovládané území, jestliže vládce zemře a jeho nástupce nemá potřebné atributy onoho charismatického vůdce. Tato premisa se ukázala jako pravdivá právě v případě nacistického Německa.

Opustíme-li svět jednotlivců a určitých skupin obyvatelstva prosazující svoji vůli, dostáváme se do entity, která je specifická a ve svém užívání moci jedinečná, a sice ke státu. Na této úrovni se dostáváme k povaze moci fyzické, čili dalo by se říci výkon moci, jakožto určitého typu násilí, které je užíváno právě státem. „Nejrůznější svazy v minulosti – rodem počínaje – znaly fyzickou moc jako zcela běžný prostředek. Dnes bychom naproti tomu museli říci, že stát je ta lidská pospolitost, která si na určitém území – neboť území patří k jeho znakům – (s úspěchem) nárokuje monopol legitimní fyzické moci“ (Weber, 1998, s. 247). Stát tedy jaksi deleguje a je arbitrem toho, kdo má právo na fyzickou moc a může jí uplatňovat. Jestliže je tedy stát v tomto smyslu neotřesitelným hegemonem, je pouze na tom či onom státu, jak si nastaví fungování, samotný výkon, popřípadě hranice uplatňování, fyzické moci. Všechna státní opatření, která spadají do toho výkonu moci, jsou tedy legitimní a v drtivé většině taktéž legální.

1.2 Byrokracie

Pro fungování nacistického Německa bylo krucální, aby byla zajištěna plně funkční, výkonná a loajální státní správa. Tyto funkce zajišťoval byrokratický aparát, který má na území Německa velkou tradici již od dob kancléře Otto von Bismarcka, který se stal otcem moderní státní správy, potažmo byrokracie. Termín byrokracie má mnoho podob a možných interpretací, pokusím se zde poskytnout Kellerovu definici, která se snaží postihnout všechny její významy. Pro účely této práce se budeme zabývat určitými segmenty, popřípadě možnými významy slova byrokracie. „Může zcela nehodnotícím způsobem označovat organizaci veřejné správy. Může však být také označením pro nemoc organizací způsobující jejich neúčinnost. Kromě toho může označovat státní zásahy do sociálního a hospodářského života, může být i označením pro mechanismus ohrožující a potlačující svobodu“ (Keller, 1996, s. 13). Byrokracie jako organizace, která zasahuje do sociálního života jedinců nebo skupin, a která může poněkud latentně, ale o to více imanentně (v případě III. říše) potlačovat svobodu či být dokonce nástrojem pro systematickou likvidaci, nás bude zajímat. Znak moderní byrokracie, jak je popsal Max Weber, jsou obecně známé, čili pro účely této práce není nutné jednotlivé body vyjmenovávat a rozebírat.

Zastavil bych se nicméně přímo u výkonu byrokracie samotnými úředníky, kteří se musí řídit velmi exaktně vyjádřenými pravidly, nařízeními a jsou velmi loajální. Úředník pracuje na plný úvazek, není tedy možné, aby měl k této práci nějakou přidruženou činnost, která by potencionálně mohla ohrožovat základ celého byrokratického aparátu, a sice nestrannost a formálnost. „Vstup do úřadu představuje jakýsi závazek věrnosti ze strany úředníka kompenzovaný závazkem zajištění jeho existence ze strany zaměstnavatele. Pro byrokratický úřad je charakteristické, že tento závazek není zaměřen vůči konkrétní osobě představeného, nýbrž vůči neosobnímu věcnému účelu organizace“ (Keller, 1996, s. 28).

Zde se dostáváme k dalšímu zásadnímu prvku, na kterém stojí byrokracie. Jde tedy o to, že v byrokracii funguje soubor pozic v úřední

hierarchii z pravidla tak, že konkrétní jedinec, který vykonává tu či onu pozici, je sekundární. Prvotní je adekvátní výkon dané funkce, ze které je odvozena autorita a moc, poté až následuje samotný vykonavatel. To je velmi klíčový fakt, který odstraňuje jiné zacházení ve státní správě, než je přísně kategoricky definované. Nedochozí tedy k přístupu, řekněme emocionálně zabarvenému, ale k přístupu, který pohlíží na člověka, jako na číslo, popřípadě jako na řádek v seznamu. Tento vztah platí nejen pro vztah byrokrat – klient, ale také pro vztah byrokrat – byrokrat. „Úřední jednání zpravidla probíhá v rámci již dříve existujících pravidel organizace. Systém předepsaných vztahů mezi různými úřady se vyznačuje vysokým stupněm formálnosti a jasně definovanou sociální distancí mezi lidmi zaujímající tyto pozice“ (Merton, 2000, s. 178). To má za následek předvídatelnost jednání a v rozhodování jednotlivých úřadů lze jen těžko nalézt významné difference. Jedná se o určitý rituál, který legitimizuje hierarchii v byrokratické struktuře.

Při pohledu na popis ideálního chování úředníka, který je zaměstnán v byrokratické organizaci, nás nemůže nenapadnout myšlenka, že velmi podobné chování je vyžadováno od jiné organizace ve státě. Mluvím samozřejmě o armádě, zvláště pruské, odkud lze vysledovat původ byrokratických návyků, jak již bylo zmíněno výše. Weberův výklad plnění úkolů úředníka by se dal bez jakýchkoliv potíží taktéž aplikovat na vojáka. „Ctí úředníka je schopnost, že – proti svým představám – na zodpovědnost nadřízeného úřadu provede jeho příkaz, který považuje za nesprávný, zcela svědomitě a přesně tak, jako by odpovídal jeho vlastnímu přesvědčení: bez této v nejvyšším smyslu mravní disciplíny a bez sebezapření by se celý státní aparát rozpadl“ (Weber, 1998, s. 263). O jakémsi strojovém rozhodování, absolutně pečlivým plnění úkolů nacistických úředníků, především ve spojitosti s holocaustem, se budeme bavit v další části této práce.

Deklarované neosobní zacházení v byrokracii však není v žádném případě a priori špatný či nebezpečný aspekt fungování. Dřívější státní správa, která nevyužívala byrokratického zřízení, se nazývala patrimoniální.

Zkráceně řečeno se jednalo o výkon úřednického, můžeme-li se o tomto termínu vůbec v té době již bavit, povolání, které bylo založeno na plné loajalitě pánovi a bylo tedy velmi osobní, založené na tradici. Moc byla sice centralizovaná, nicméně lokální šlechtici požadovali poněkud odlišný výkon a akcentovali jiné atributy, které měly být oporou státní správy. Nešlo tedy v žádném případě hovořit o nějakém univerzálním výkonu státní správy, což bylo negativně vidět především na nefunkčnosti v oblasti rychlého, rutinního úředního rozhodování. O možnosti libovůle při rozhodování a rizicích korupce těchto úředníků se asi není potřeba více rozepisovat.

Opustíme-li patrimonialní typ státní správy a podíváme-li se na předchůdce byrokratického aparátu nacistického Německa, na období vlády Viléma II. tak je zde jasně patrný vzor a obdiv Adolfa Hitlera vůči tomuto byrokratickému systému. „Německému úředníkovi se často lehce přisuzuje byrokratické zpátečnictví, avšak v jiných zemích tomu nebylo jinak, když ne ještě hůře. Co však ostatní státy nevlastnily, byla velkolepá solidarita tohoto aparátu, stejně jako nepodplatitelně čestné smýšlení jeho nositelů. Radši trochu zpátečnický, avšak spravedlivý a věrný, než osvícený a novátorský, zato však s méněcenným charakterem a jak se dnes často ukazuje, nevzdělaný a neschopný“ (Hitler, 2000, s. 204). Pomineme-li dosti hodnotící styl autora, zvláště vůči příslušníkům jiných států, tak je na první pohled jasné, že si všímá stejných kladů byrokracie, jako Max Weber. Jedná se nepochybně o logický postulát, neboť oba vyrůstali ve stejném státním útvaru, byli tedy svědky téhož. Důvod této zmínky tkví především v tom, že poměrně věrnou kopii byrokratické moci, která byla k vidění u Viléma II. a byla adorována, si Hitler vypůjčil do časů svého kancléřství.

Zajímavý příspěvek přidává Anthony Giddens, který si všímá neustálého vyhlížení velké postavy, která vrátí Německu to, co bylo poztráceno v letech neúspěchu. Jestliže je takováto postava nalezena, tak je poté o to větší problém substituovat tuto velkou personu politikem podobného ražení. Je-li u moci silná, charismatická osobnost, tak je tím pádem i státní aparát mnohem výkonnější a loajálnější. Německo byl, a dovoluji si říci, že stále alespoň trochu je, stát založený na řádu a autoritě,

silná vedoucí postava je tedy jasně tmelícím prvkem celé společnosti, byrokracii v žádném případě nevyjímaje. Často je brán jako předobraz již zmiňovaný pruský kancléř Bismarck, ke kterému se rád odkazuje taktéž Weber, shledává ho taktéž posledním z velkých junckerů (pruští velkostatkáři), kdy jeho velké zásluhy na sjednocení Německa budou oceněny až v budoucnu. „Jedny z nejvýznamnějších problémů, kterým čelí německé politické zřízení, pocházejí z Bismarckova odkazu. Německo zabezpečilo své politické sjednocení pod nadvládou ‚Caesara‘, jehož pád zanechal nový stát s nedostatkem schopného politického vedení“ (Giddens, 1972, s. 26). Přední osoby politického života jsou historicky velmi exponovány a jsou na ně kladeny vysoké nároky, často to poté vede k jistému zbožšťování těchto představitelů. O osobě Adolfa Hitlera, který se prohlašoval za přímého následovníka těchto „Caesarů“ bude řeč ještě o něco později.

1.3 Racionalita jednání

Jestliže jsme se v předchozích odstavcích bavili o moci a byrokracii, je nutné, abychom přidali další fragment, který je s výše uvedenými jevy velice úzce spjat. Jedná se o racionalitu, díky které může spolehlivě fungovat nejen byrokracie, ale i moc jako taková. Racionalitu lze vymezit dle Petruska následujícím způsobem: „Na rozumu spočívající jednání a myšlení, uspořádávání spol. vztahů. Cílem je dosáhnout lidmi stanovených cílů za použití efektivní prostředků; jde o maximum úspěchu v porovnání s vynaloženými prostředky“ (Petrusek, 1996, s. 906). Max Weber rozlišuje notoricky známé čtyři typy jednání (afektivní, tradiční, hodnotově racionální a účelově racionální) s tím, že pro potřeby této práce je nutné předněji vymezit poslední dva jmenované, neboť ty se v nacistickém Německu objevovaly s největší pravidelností. Není nutné dodávat, že čistý typ toho či onoho jednání samozřejmě neexistuje.

Hodnotově racionální jednání je určeno následujícím způsobem: „Prostřednictvím vědomé víry – etickou, estetickou, náboženskou nebo

jakkoliv jinak vyložitelnou – bezpodmínečnou vlastní hodnotu nějakého určitého chování čistě jako takového, nezávislou na úspěchu“ (Weber, 1998, s. 156). Při pohledu na účelově racionální chování, jak ho pojímá Weber, je jasné, že se velmi podobá definici racionality od Petruska. „Sociální jednání může být určeno *účelově racionálně*, prostřednictvím očekávání určitého chování předmětů vnějšího světa a jiných lidí, a to za využití těchto očekávání jako ‚podmínek‘ nebo jako ‚prostředků‘ pro vlastní racionální účely, které zamýšlíme a rozvažuje s ohledem na úspěch“ (Weber, 1998, s. 156). Neboli volíme pouze takové prostředky, které nám zaručí co největší úspěšnost splnění vytyčeného cíle, přičemž vše ostatní, krom volby prostředků pro námi určený cíl, je sekundární a mimo náš zájem.

Na problematiku nezájmu o jiné věci mimo prostředky a úspěšné jednání upozorňuje větší množství autorů, především např. z frankfurtské školy. Za všechny lze zmínit Marcuseho, který Weberovi vyčítá, že chce obětovat svobodu jednání. Nicméně velmi těžko si lze představit kteroukoliv organizaci, která by plně respektovala svobodu jednajících jedinců a neuchylovala se k účelově racionálnímu jednání. Tato organizace by jen velmi těžko plnila svoji funkci a velice rychle by se rozpadla, zvláště bavíme-li se o byrokracii. Je tedy nanejvýš nutné zvolit jakýsi optimální poměr mezi svobodou jednajících na straně jedné a účelově racionálním chováním na straně druhé. Recept na tento poměr ještě nikdo nevymyslel do také podoby, aby v praxi fungoval, je nepochybně velkou otázkou, zdali vůbec existuje. Použijeme-li Maxe Webera, zvláště jeho koncept ideálních typů, jedná se zde o pomyslný ideální typ takového jednání.

Jevy, které jsme si popsali výše, jsou nedílnou součástí moderního státu. Ve státním zřízení, které se opíralo o jedinou autoritu, s jedním zvráceným cílem, kterým byla likvidace určitých skupin obyvatelstva, je tomu nejinak. Tento stát se musí opírat o perfektně racionální a byrokratické řízení, které minimalizuje subjektivní vliv jednotlivých prvků systému a naopak zvyšuje výkon. Zkráceně řečeno je nanejvýš nutné dosáhnout v co nejmenším čase, co nejlepších výsledků či efektivity

v jednání, ať už má za cíl výchovu mládeže nebo systematické vyvražďování.

Podobný proces či tendence k „zlepšování“ společnosti jsme mohli zaznamenat i v chicagské sociologické škole, kde především termín *meliorační tendence*, je možné aplikovat i na náš případ nacistického Německa. Toto označení znamená zasahování do evolučního procesu za účelem organizace, racionalizace a řízení sociální změny, účelem je pak postupné zlepšování stavu společnosti. Ono postupné zlepšování stavu společnosti je budování národa, který je vybrán dle určitých kategorií, které jsou předem určeny stranickou autoritou. Nicméně i při racionálním jednání ne vždy dojde k vytyčenému cíli, tohoto fenoménu si všiml ve svých pracích Merton. „V situaci, kdy je počet možných jednání směrem k dosažení daného cíle striktně omezen, jedná člověk racionálně, zvolí-li prostředek, který má podle dostupných faktů největší šanci na dosažení tohoto cíle, kterého ale ve skutečnosti ani nemusí být dosaženo. A naopak, k cíli může dospět jednání, které je podle poznatků dostupných jednajícím iracionální (například v případě „tušení“)“ (Merton, 2000, s. 119). Právě tato „tušení“ se snažila moc ve III. říši minimalizovat do té podoby, která by zajistila minimálně ukrytí tohoto podkladu pro jednání v mysli jednajících. Hlavní však bylo, aby na tomto základě lidé nejednali a spoléhali se pouze na to, co jim předepíše nařízení nebo co jim předá nadřízený v podobě příkazu nebo rozkazu, bavíme-li se o armádě. Jednání, která nevedla přímou cestou k cíli, případně nebyla-li příliš efektivní, čekala velmi rychlá modifikace nebo úplné převrácení. O tomto tématu se budeme bavit především ve spojitosti s holocaustem, kde všechny brzdící, iracionální a neefektivní typy jednání či metody byly velmi promptně měněny, aby bylo dosaženo cíle, ať už byl jakkoliv děsivý. Fenoménu morálky v životě nacistické společnosti, postavení národního státu a vlivu byrokracie na tuto záležitost se budeme věnovat v následujících kapitolách. Tato zmínka může posloužit jako prolog k další části této práce. „Jedním z hlavních zájmů moderní byrokracie – neboť jde o vskutku základní podmínku jejího úspěchu jakožto

nástroje racionální koordinace jednání – je umlčovat morálku“ (Bauman, 2010, s. 65).

2. Národní stát

Výše jsem popsal atributy, které byly typické pro období III. říše, nesmíme však zapomenout na další prvek, který všechny zmíněné aspekty zaštiťoval. Jednalo se o ideu silného národního státu, pro který se používá označení nacistický. Často se zaměňují pojmy nacistický a fašistický, proto shledávám na místě tyto termíny odlišit, aby nedocházelo ke zbytečným spekulacím o významech, zmíněných označení, pro státní zřízení. Pro odlišení použiji státy, které k sobě měli ideově velice blízko a v období II. světové války byli spojenci. Jednalo se o fašistickou Itálii a již několikrát zmíněné Německo.

2.1 Rozhodující aspekt vedoucí k totalitě

Domnívám se, že je adekvátní, abych na tomto místě zmínil nutné předpoklady, které předcházejí potlačení svobodné společnosti a vedou právě ke zmíněné totalitě. Friedrich August von Hayek si zde všímá především využití situací, kdy je veřejnost nespokojená s pomalým a těžkopádným postupem demokratických institucí. „V takové chvíli má pro lidi největší přitažlivost člověk nebo strana, která prokáže dostatečnou sílu rozhodnost, aby se situací ‚něco udělala‘. ‚Síla‘ v tomto smyslu neznamena jen početní převahu – vždyť právě neefektivita parlamentní většiny vyvolává u lidí nespokojenost. Lidé v takové situaci hledají spíše někoho s nakolik pevným zázemím, aby vyvolával důvěru, že dokáže vykonat vše, co bude chtít. A právě zde vstupuje do hry nový typ strany, která je řízena ve vojenském stylu“ (Hayek, 2004, s. 121). Neboli demokracie jako taková nemusí být přímo ničena např. revolucí, pouze stačí v příhodný okamžik přispěchat s libivým programem a řešením problémů. Pak i takoví jedinci či skupiny obyvatel, byť nemají v oblibě toho či onoho lídra politické strany, vyjádří podporu tomuto vůdci, protože zkrátka vytváří dojem, že jeho síla, vliv a rozsáhlé sociální kontakty jsou receptem na obtíže

dané společnosti. Okřídlené přísloví, že účel světlí prostředky, zde platí více než kdy jindy.

Nenechme se zmást klamným úsudkem, že tyto situace jsou pouze historického ražení a že v určitých modalitách se již aktuálně nedějí a nevyskytují. Nemusíme chodit ani za hranice naší republiky, abychom zjistili, že v poslední době se u nás s železnou pravidelností dostávají do poslanecké sněmovny parlamentu České republiky strany, které vznikly nedlouho před volbami a mají velmi podobnou rétoriku. Nic pro tato uskupení není problém, vše se vyřeší jako mávnutím kouzelného proutku, neboť oni skutečně se vši zodpovědností pracují pro dobro všech obyvatel a „prostě to udělají“. Vrátime-li se zpět do období 30. a 40. let dvacátého století, tak úspěch stran, které se snaží řešit věci rychle a co nejvíce efektivně tkví ze všeho nejvíc na charismatickém vůdci, okolo kterého je utvořeno mocenské centrum, z něhož je intencionálně působeno na celou společnost. Prim v tomto směru hraje samozřejmě propaganda či indoktrinace, která se snaží vrýt lidem pod kůži svůj pohled na uspořádání světa či své učení. O tomto segmentu, který tvoří páteř, především států fašistického, nacistického a v neposlední řadě socialistického zřízení, se budu zmiňovat obsáhleji v kapitole Propaganda.

2.2 Fašismus

Nejdříve se podívejme na fašismus v Itálii. Benito Mussolini používal ve spojitosti s fašismem také termín totalitarismus, kdy konotace tohoto slova byly pozitivní. Šlo o totální vyjádření jedince, kterým byl stát, kdy ve fašistickém státě je jedinec zmnožen, nikoliv potlačen. Stát je tedy vyšší entita. Pokud se člověk choval jako Ital a zároveň se ztotožňoval s fašistickým hnutím, tak byl Italem, dobrým a plnohodnotným občanem. V tomto ohledu je tím pádem patrné, že se nejednalo o rasistické pojetí státu, neboť národ nebyl primární, naopak stát je určujícím faktorem (ten kdo žije na jeho území).

2.3 Nacismus

V nacistickém Německu byla situace, oproti Itálii, opačná. Prvotním a hlavním činitelem byl národ, odtud nacionalismus (lat. *natio*). Být Němcem tedy není otázkou volby, nýbrž se jedná o přirozenou danost. Člověk je determinován biologicky, není možné ho během života v tomto směru změnit a modifikovat tak jeho národní identitu. Existují dvě protikladné polohy nacionalismu, které se datují od konce 18. století. Charles Tilly je definuje následujícím způsobem: „Nacionalismus šířený shora hlásal právo stávajících vládců vnučovat poddaným jejich režimu své představy národní kultury a blaha. Nacionalismus šířený zdola vyhlášoval právo různých národů uvnitř heterogenních států na politickou samostatnost“ (Tilly, 2006, s. 41). Oba nacionalismy se recipročně ovlivňovaly. Jestliže nacionalismus šířený shora byl implementován čím dál tvrději, o to příčinlivěji se snažili národnostní menšiny o samostatnost. Uvedený jev samozřejmě platí i naopak. V případě hitlerovského Německa byla situace specifictější, díky moderní byrokracii, automatizaci, která znamenala snahu o nahrazení lidí stroji, a konečně velmi vysoké specializaci, bylo velmi důrazně zamezeno zmíněnému recipročnímu ovlivňování. Tento státní útvar dbal na naprostou homogenizaci svého území, vybrané skupiny obyvatel, které nezapadali do rasové politiky, rychle a s děsivou efektivitou likvidoval. Ve většině případů nestihli ani emigrovat, natož pomýšlet na prosazování svých práv a uvést v činnost nacionalizaci zdola, třeba jen ve velmi omezené míře. Mám tím na mysli např. spojení určitých židovských enkláv v jedno území, ať už více či méně samostatné.

2.4 Národní cítění a jeho vliv na společnost

Myšlenky národního státu či konceptu národního charakteru, jako stereotypu, se věnuje František Koukolík. Sleduje především čtyři možnosti, proč jsou právě národní otázky, které jsou hybatelem celé společnosti,

stereotypem, pro potřeby této práce zmíním dvě. Za prvé: mluví, stejně tak jako Tilly, např. o konfliktech mezi skupinami, kdy jedna je dominantní a druhá subdominantní. Z těchto konfliktů poté vyvěrají stereotypy, kdy jedna skupina osočuje druhou. Pro ilustraci doplním ještě druhou možnost, a sice že národní stereotypy odpovídali skutečnosti v minulosti. Aktuálně se díky migraci, válkám a dalším vnějším či vnitřním vlivům, státy natolik změnilly, že v minulosti platné skutečnosti, již dnes nejsou validní a jsou tedy stereotypy. Koukolík problematiku národního charakteru, jako stereotypu, shrnuje velice symbolicky, zvláště přihlédneme-li k mé práci. „V každém případě: v rukou nacionalistů je národní charakter politikum podobající se klacku. Je nesmyslné, nicméně vysoce účinné“ (Koukolík, 2012, s. 27).

Národní stát zmiňuje ve svých pracích Max Weber, nejen jako nutnost individuální ve smyslu rozvoje státu jako celku, ale i jako národně-hospodářskou, kdy mocenské boje mezi národy, jsou také procesy ekonomického rozvoje. „Národní stát není ničím neurčitým, o čem se člověk domnívá, že jej pozvednul tím výše, čím více jeho podstatu zahalil do mystické temnoty, nýbrž je světskou mocenskou organizací národy a v tomto je pro nás národní stát konečným hodnotovým měřítkem také národohospodářského vidění ‚státní rezóny‘. Tímto heslem chceme nastolit požadavek, aby v otázkách německé národohospodářské politiky – mezi jinými v otázce, zda a do jaké míry má stát zasahovat do hospodářského života nebo zda a kdy má spíše ekonomické síly národa uvolnit a strhnout jejich hranice za účelem jejich vlastního svobodného vývoje – náleželo v jednotlivém případě poslední a rozhodující slovo ekonomickým a politickým mocenským zájmům našeho národa a jejich nositeli, německému národnímu státu“ (Weber, 1998, s. 309). Z tohoto popisu je jasně vidět, že stát je fenoménem, který určuje, co je správné a jak se věci mají dít.

Je zde patrná a velmi úzká souvislost s fungováním byrokracie, kde kořeny lze najít právě v Prusku, které Weber popisuje. Každý úředník plnil jasně stanovené úkoly, jejich vykonávání podléhalo jasně a striktně daným

zákonům. Každý člověk byl zapojen do tohoto stroje, ve kterém měl předem přesně danou funkci. Řízení věcí veřejných nemohlo být svěřeno soukromým osobám, jak předpokládá parlamentarismus. Kompetentní úředník či politiky byl služebníkem státu, tedy celku. Na jedné straně odpor proti republice, která již není suverénem na mezinárodním poli. Adoraci starých pořádků, na straně druhé, vyjadřuje velmi expresivně, jak je již jeho zvykem, taktéž Hitler. „Stará Říše zaručovala vnitřně svobodu a navenek vykazovala sílu, zatímco republika vykazuje navenek slabost a uvnitř utlačuje své obyvatelstvo. V obou případech podmiňuje jedno druhé: Národní stát plný síly potřebuje směrem dovnitř, z důvodu větší lásky a oddanosti svých občanů, méně zákonů, zatímco mezinárodní otrocký stát může své poddané udržet v porobě pouze pomocí násilí“ (Hitler, 2000, s. 288). Je samozřejmě velkou otázkou, jaká vnitřní svoboda byla ve Staré Říši autorem myšlena a zdali ono vnější vykazování síly, které stálo život desítky milionů lidí, bylo natolik obdivuhodné. Do interpretování věty „o mezinárodním otrockém státu, které může své poddané držet pouze pomocí násilí“, se opravdu neodvažují.

3. „Rasová“ problematika

Jak již bylo řečeno, v Německu, za kancléře Hitlera, byl národ primární. Určujícím znakem člověka byla tedy, dle tehdejší koncepce – rasa. Je tedy nutné, si nejdříve tento termín, který již sice není v sociálně-vědecké obci relevantní, především díky svému silně axiologickému zabarvení, osvětlit. Nicméně i tak s tímto pojmem budu v této práci zacházet, z důvodu analyzování této kategorie. „Jedná se o diferentní lidské populace, lišící se somatickými i dalšími biologickými rysy, zejména barvou kůže, vlasů a očí, formou vlasů, nosu, rtů, víček, hlavy a obličeje, výškou, proporcemi a členěním těla, popřípadě dalšími tělesnými znaky“ (Petrušek, 1996, s. 908). Tuto tezi o nepochybných odlišnostech fyzické stránky, která má jasnou souvislost se stránkou psychickou, představovala především rasově-antropologická škola. Základním předpokladem bylo, že rasy si nejsou rovny a o životě rozhodují právě rasové dispozice. Nacisté převzali a rozvíjeli myšlenku, že nutnou podmínkou pro integritu společnosti je čistota rasy. Křížení ras dle nich vede k úpadku, tento požadavek byl také zmíněn v norimberských zákonech, které udělali z židovských občanů občany druhé kategorie. O těchto zákonech se krátce zmíním také v této kapitole. Nutno podotknout, že tyto rasové teorie nebyly ničím výjimečným a na přelomu 19. a 20. století se běžně uvažovalo v těchto intencích.

3.1 Árijci

Za nejvyšší typ, v pomyslné rasové taxonomii, byla označována rasa árijská. Toto etnikum, také nazývané Árjové, pochází ze středního východu a indické oblasti. Tato skutečnost je vzhledem ke konotacím, které se k tomuto pojmu obecně pojí, poněkud zajímavá. Původními Árijci či Árji, chcete-li, jsou dnešní obyvatelé Íránu, což je mimochodem původně Árjan, čili země Árjů. Jak jsem již předeslal, tak k fyzickým odlišnostem se pojí také odlišnosti charakterové. U Árijců, jak je, dle výše uvedeného,

očekáváno, jsou typickými znaky svoboda, loajalita, energičnost a v neposlední řadě odvážnost. Tyto vlastnosti nacisté velice rádi zdůrazňovali a připomínali je především vojákům, jakým způsobem se má každý z nich chovat.

Oblibu v podobných charakteristikách měl především říšský vedoucí SS Heinrich Himmler. Pozadu ve zmiňování těchto „skutečností“ nezůstával ani Adolf Hitler, který koncept Árijství a jeho nadřazenost připomínal snad v každém svém projevu. Jeho nejznámější publikace je těmito hodnoceními, ukázkami kladných vlastností a striktně definovaného chování vybraných jedinců, silně protkána. „Tato vůle k sebeobětování vlastní práce a, pokud by to bylo nutné, i vlastního života pro jiné, je nejvíce rozvinuta právě u Árijců. Árijec není největší díky svým duchovním vlastnostem, nýbrž díky obrovské ochotě a připravenosti postavit všechny své schopnosti do služeb společnosti. Pud sebezáchovy u něho dosáhl té nejčistší formy. A tím, že dobrovolně podřadil své Já svému společenství, a byl připraven ho v případě nutnosti za tuto společnost i obětovat“ (Hitler, 2000, s. 215). Tato autorova slova dostávají děsivě pravdivý rozměr, podíváme-li se, čeho všeho byla schopná ona vůle po sebeobětování či postavení všech svých schopností

do služeb společnosti, vykonat. Je také otázkou, kde nebo kdy přišel Hitler na myšlenku Árijství, jako na jedinou možnost, na které je nutné vybudovat novou společnost. Ze svých fyzických proporcí a vzezření to mohlo být jen velice těžko, platí-li slova rasově-antropologické školy, která často pojímal za své.

3.2 „Rasová“ kategorizace

Pro jasné, nejlépe na první pohled viditelné, oddělení těch či oněch občanů je nutná určitá kategorizace. Jsou vytvořeny kategorie lidí, vůči kterým se stát nebo vládnoucí strana nějakým způsobem vymezuje. Všichni občané musí co nejrychleji identifikovat, s kým se právě baví, kdo stojí proti nim v interakci. Mělo dojít k vytvoření pomyslné propasti mezi Židy

a ostatním obyvatelstvem. Hlavním cílem této propasti mělo být striktní vydělení židovského obyvatelstva ze společnosti, neboli bylo nutné vytvořit dojem, že nejsem-li Žid a chovám-li se konformně, tak se mě tyto záležitosti netýkají. K nejrychlejší identifikaci obyvatel, kteří byli označeni za nežádoucí, sloužila přesná definice. Tato definice byla meritem norimberských zákonů, o kterých se podrobněji zmiňuji níže. „Přesná definice Židů byla nezbytná k tomu, aby svědky pronásledování ujistila, že co vidí nebo čeho se obávají, se jim nestane, a že tedy jejich zájmy nejsou ohroženy. K dosažení tohoto účinku bylo třeba takové definice, na jejímž základě by se dalo přesně rozhodnout, kdo je a kdo není Žid, aby se vyloučila jakákoli možnost nejasných, přechodných, smíšených, problematických případů, který by připouštěly rozporné interpretace“ (Bauman, 2010, s. 182). Dle předem definovaných „škatulek“ potom lidé s ostatními jednají a komunikace je díky tomuto jasně determinována. Jasně především musí být, co je považováno za tabu, o čem se za žádných okolností nediskutuje.

Zastavil bych se ještě u jednoho opatření, kterým nacisté kategorizovali židovské obyvatelstvo. Již jsem mluvil o tom, že za největší nebezpečí považovala vládnoucí garnitura stav, kdy se Židé asimilují do německé společnosti. Nejen při úředním styku, ale i při běžné interakci, musel hned každý poznat, s kým má tu čest. Vznikl předpis, na jehož základě museli židovští obyvatelé používat pouze židovská jména, která byla homologována státem. „Jestliže někdo nemá jméno, které by se dalo snadno identifikovat jako hebrejské nebo v němčině nezdomácnělé, jako třeba Baruch nebo Recha, pak musí ke svému rodnému jménu přidat ‚Israel‘ nebo ‚Sára““ (Klemperer, 2003, s. 176). Každý občan židovské národnosti musel oznámit nejbližšímu úřadu, které „identifikační“ jméno si vybral. Pak jej musel využívat při nejrůznějších podpisech smluv, v bankovních domech atd. Aby náhodou nedošlo nedopatřením k opomenutí, že se jedná o Žida, tak na zvoncích musela být u židovského jména taktéž Davidova hvězda. Nošení této hvězdy na oblečení bylo pojímáno jako samozřejmost.

Úkolem zmíněných kategorií je určovat, o čem je možné vést diskuzi, samozřejmě je otázkou, do jaké míry. Tilly v této souvislosti zmiňuje konflikt ve Rwandě, kde se velice rychle, dalo by se říci skoro přes noc, vytvořili a vymezili dvě kategorie občanů, které spolu vedli vyhlazovací válku. „Jak vidíme na bojích mezi Hutu a Tutsii, patřit na jednu či druhou stranu kategoriální hranice se za jistých okolností stává otázkou života a smrti. Tyto postřehy nám pomohou pochopit, proč ve všech podobách kolektivního násilí tak nápadně vystupují kategoriální rozlišení typu „my-oni““ (Tilly, 2006, s. 21). Je zde prakticky jedno, zdali se jedná o konflikt ve Rwandě či tažení proti židovskému obyvatelstvu v Německu. Tyto násilné aktivity mají vždy velmi podobný průběh a jejich cíl je taktéž stejný. Čím více je společnost vyspělá, ve smyslu organizace, byrokratizace a disponuje-li také pokročilejšími technologiemi, tím rychlejší a efektivnější tento proces je. „Kategoriální vražda má určené lidské objekty zbavit života – ale také a *a priori* je má připravit o jejich lidství, v němž je právo na subjektivitu, na samostatné jednání, nepostradatelnou, ba přímo konstitutivní složkou“ (Bauman, 2010, s. 19).

Dalším příkladem velice účinného působení nacistického učení na společnost je situace, kdy si samotní Židé osvojují LTI, tímto způsobem označuje Klemperer jazyk III. říše, jak již bylo řečeno. Jednalo se především o členy vyšší sociálních vrstev, kteří najednou přišli o lukrativní práci (lékař), ale i tak se stali např. předáky v továrně. V těchto případech nedošlo tedy k likvidaci, neboť tito jedinci oplývali velkým sociálním kapitálem, jejich osoby byly využity proti jejich vlastním spoluvěrcům. Osvojili si velice rychle termíny přímo vystřižené z Goebbelsových projevů. V praxi to znamenalo, že primární (v důsledku vlastně jediná) identita, byla židovská. Tato identita byla samozřejmě ryzím sociálním konstruktem, jenž byl zosnován nacistickou hierarchií.

Z výše uvedeného vyplývá, že právě díky ideji národního státu, spojenou s dominantní rasovou kategorizací, mohl být v Německu úspěšně aplikován antisemitismus. K tomuto jevu samozřejmě přispěla také propracovaná a všudypřítomná propaganda, popřípadě indoktrinace, o které

bude řeč v další kapitole. Neboli, ten kdo byl Židem či měl židovské předky a nebyl pokrevním Němcem, ale vydával se za něho, musel být odstraněn. Toto byla noční můra všech nacistů, že by tito lidé, poněkud plíživým způsobem, ničili čistotu německého národa. Nezajímali se v první řadě o ty, kteří se sice zdržovali na území státu, ale sami manifestně ukazovali, že do něho nechtějí patřit. Tyto tendence jsou jasně viditelné v *Mein Kampf*. „Tím nejvyšší účelem národního státu je péče o zachování svých nejpůvodnějších rasových elementů, jež darujíc kulturu, vytvářejí krásu a důstojnost vyššího lidství. My jako Árijci se chceme prezentovat pouze pod státem, který je živým organismem národní pospolitosti a který zachování této národní pospolitosti nejenom zajišťuje, nýbrž ji další kultivací jejich duchovních a ideových schopností vede k nejvyšší svobodě“ (Hitler, 2000, s. 288). Tato „vyšší svoboda“ byla uskutečňována pomocí obrovských sociálně-inženýrských projektů, které měly zajišťovat právě onu kultivaci. Za všechny budu jmenovat nechvalně známý program *Lebensborn*, který měl za cíl zvýšení počtu árijských dětí. Tyto děti pak měly být situovány do prostoru, který byl dobyt a původní obyvatelstvo bylo vyhlazeno či v lepším případě odsunuto. V samotných důsledcích se děti rodily často postižené, ať už tělesně či mentálně.

Podíváme-li se blízké historie, tak podobně megalomanská, v důsledcích kontraproduktivní, byla politika jednoho dítěte v Číně. Toto bizarní opatření, které již bylo od roku 2013 poněkud zmírněno, způsobilo, že dívky, které se narodily do určitých sociálních poměrů, byly likvidovány. Díky této politice je aktuálně v Číně chybí asi 100 miliónů žen, zvláště patrné to je u skupiny obyvatel do 15 let (vycházíme-li z uzance, že na 105 žen připadá 100 mužů).

3.3 Norimberské zákony

Pro dokreslení situace v Německu zmíním Norimberské zákony z roku 1935. Tato nařízení byla uvedena v platnost, „aby ochránila německou krev a německou čest“. V praktické rovině mělo jít o perzekuci tzv. „rasově méněcenného obyvatelstva“. „Norimberské zákony vzaly

Židům jejich politická, nikoli však občanská práva. Židé sice již nebyli říšskými občany (*Reichsbürger*), nicméně zůstávali německými státními příslušníky (*Staatsangehörige*). Dokonce, i když se vystěhovali, neztráceli automaticky německou státní příslušnost. Mimo zákon byl postaven pohlavní styk mezi Židy a Němci a bylo zakázáno uzavírat nová smíšená manželství“ (Arendt, 1995, s 56). Situace je o to horší, že tento zákon, který měl oficiálně začít platit v roce 1935, platil ve společenské praxi již několik let předem. Protesty německého obyvatelstva byli jen velmi sporadické, dá-li se vůbec o nějakých protestech proti perzekuci Židů mluvit. Považuji zde za důležité dodat, že Křišťálová noc se u německých občanů setkala s vlnou nevole, neboť tyto manifestně-násilné skutky veřejnost neschvalovala. Nicméně u plíživé, za hranicemi měst se odehrávající destrukce, která nebyla přímo viditelná (jako např. křišťálová noc), tomu bylo jinak.

Nacisté však velice umně kategorizovali také přímo uvnitř židovské komunity. Vymysleli pro tyto případy úřední výraz *privilegovaný*. Tito jedinci se od ostatních Židů odlišovali tím, že nemuseli nosit židovskou hvězdu, jakožto Kainovo znamení a taktéž nemuseli bydlet ve speciálně určených židovských domech. „Privilegován byl ten, kdo žil ve smíšeném manželství a měl z něho děti ‚vychované německy‘, což znamenalo: nebyly registrovány jako příslušníci židovské obce“ (Klemperer, 2003, s. 176). V této definici se skrývají dvě krucióální záležitosti, které jsou pro nacistické Německo typické. Za prvé je velice jasně patrné, jakým způsobem se může stát člověk, díky jediné charakteristice (příslušnost k židovské obci), občanem druhé kategorie či naopak určitou aristokracií. Byrokratický aparát, díky této směrnici, rozhodne od stolu o možnosti vzdělávání, bydlení a celkově vzato, bytí. „Kvalitu“ člověka určuje pouze ona zmíněná kategorie, bez ohledu na biografii jedince. Druhým bizarně obvyklým jevem v III. říši byla situace, kdy se ze státem definované nepřátelské skupiny obyvatel, vydělovala určitá elita, která byla státem samotným využívána na klíčových místech. Mnoho vlivných židovských obyvatel, zkrátka řečeno, Nacistické potřebovali, především díky svému

umění ovládat masy. Tomuto tématu se budu zevrubněji věnovat v další fázi této práce. Jen na okraj poznamenám, že toto ustanovení o určité privilegované skupině obyvatel, která se lišila pouze příslušností k židovské obci, vyvolalo obrovskou demoralizaci uvnitř celého židovského obyvatelstva. Co může mít větší frustrační potenciál, než to, když o diametrálně odlišném životě spoluvěrců z synagogy rozhoduje byrokratické rozhodnutí, které je založeno na zapsání či nezapsání dítěte do určité organizace.

3.4 Třídní kategorizace

Abychom neporovnávali nacistické Německo a Rwandu, vzhledem k časové prodlevě mezi těmito režimy, stejnou praxí oplýval i stalinský režim v Sovětském svazu, čili současník hitlerovského Německa. Tato vnitřní válka měla být eskalována, dle této doktríny, v přímé úměře k přibližování se ke komunismu. „Nepřítel – ať už rasový či třídní – je nutné nepřítel na život a na smrt a je jen spravedlivé vést proti němu vyhlazovací válku“ (Todorov, 2000, s. 133). Dovolím si zde malou poznámku. Rozdělení na nepřitele rasového a třídního není přísně dichotomické. Stačí si vzpomenout na komunisty vykonstruované procesy v 50. letech u nás, které byly realizovány pod taktovkou Moskvy. Zasloužilí straníci a dle třídních požadavků plně vyhovující jedinci, se stali nepřáteli státu díky svému židovskému původu (Rudolf Slánský, Otto Šling atd.). Nechvalně známé jsou především výroky ministra informací Václava Kopeckého, který „obviněné“ označoval za sionistické spiklence, kteří se snaží rozvrátit republiku.

Původ a příčina této kategorizace je vždy zahalena do souboru mystifikací, kterou oplývá daná ideologie. Jestliže analyzujeme tyto jevy, tak je nepochybné, že výsledkem této činnosti má být likvidace určité kategorie lidí. Oficiálně předkládaná příčina tohoto konání je, bavíme-li se alespoň o Německu či Sovětském svazu 30. let 20. století, silně absurdní a iracionální.

4. Propaganda

Rozhodujícím prvkem, který by měl stmelovat obyvatelstvo nejen na domácí frontě, ale taktéž za hranicemi, je propaganda. Oním stmelováním za hranicemi mám na mysli vytrvalé získávání spojenců pro tu či onu zemi. Takto sblížené státy nemusí být chápány jako přímí spojenci, kdy je toto spojení stvrzeno nějakou smlouvou či válečným paktem. Možná ještě důležitější jsou ty země, které nejsou přímými podporovateli, ale jsou pouze určitými sympatizanty, neboť ty vždycky tvoří větší množství, právě oproti jasně vyhraněným spojencům. Jak zmiňuje Arendtová, tak propaganda je postupně v totalitních společnostech nahrazována indoktrinací. „Kdekoli má totalitarismus absolutní moc, nahradí propagandu indoktrinací a násilí už neužívá tolik k zastrašování lidí (to dělá jen v počátečních fázích, kdy ještě existuje opozice) jako spíš k neustálému dodávání zdání reality svým ideologickým doktrínám a účelovým lžím“ (Arendt, 1996, s 473). Propaganda je silnější tehdy, je-li hnutí malé, čím více hnutí roste, je větší a mocnější, tím více ustupuje propaganda do ústraní a nastupuje místo ní indoktrinace. Samotnou indoktrinaci bychom mohli definovat jako totalitní socializaci hodnot a rámců chování, které jsou v naprosté afinitě s danou ideologií.

4.1 Meritum propagandy

Vrátíme-li se zpět k propagandě, tak jedním ze základních stavebních kamenů jejího úspěchu, je naprostá neomylnost. Často jsou výroky vedoucích postav pojímány formou proroctví. Ten či onen vedoucí jedinec měl např. nějaký sen, že se má určitá věc uskutečnit, že je nyní ideální čas na nějaký zásadní krok, protože právě teď jsou k tomu dějiny uzpůsobeny. Je samozřejmé, že už dávno odpovědní lidé podniknuli různé kroky k tomu, aby bylo proroctví nejen splněno, ale někdy i předimenzováno ve svých důsledcích. Podobně, a nutno dodat dosti

neskrytě, se o propagandě a jejím úkolu vyjadřuje Hitler, již v roce 1924. „Úkol propagandy nespočívá ve vědeckém vzdělávání jednotlivce, nýbrž v upozornění masy na určité skutečnosti, procesy, nutnosti apod., jejichž význam má dostat do jejího podvědomí. Umění nyní spočívá výhradně v tom, dosáhnout toho tak vhodným způsobem, aby vzniklo všeobecné přesvědčení o realitě jisté skutečnosti, nutnosti určitého procesu, správnosti určité nutnosti atd.“ (Hitler, 2000, s. 130). Ono upozorňování jedince na určité skutečnosti a nutnosti určitých procesů zaobalil do prorockého jazyka, který umožňuje, aby se masy obyvatel cítili bezpečněji. Neboli právě ony mají, dle oficiálních prohlášení, to štěstí, že žijí ve státním uspořádání, které je dokáže uchránit před nebezpečným okolním světem, který není v žádném případě tak prorocký a prozíravý.

4.2 Mládež

V případě nacistického Německo fungovala velmi propracovaná strategie, každá dívka a chlapec museli být prakticky organizováni v nějaké, NSDAP posvěcené, organizaci. Jestliže tomu tak nebylo, žili na okraji společnosti a mělo to pro ně velmi neblahé dopady, nejen v rovině sociální, ale také materiální. Členové organizací, ideálně celé rodiny, měly možnost čerpat zvláštní dovolenou, užívat rozličných sportovišť a v neposlední řadě chlapi jezdili na „vojenské tábory“. Vojenskou výchovu chápal Adolf Hitler jako velice důležitou součást národního státu. „Národní stát bude muset považovat za státní úkol jak duchovní, tak i tělesnou výchovu a tuto provádět ve státních zařízeních. Přitom může být tato výchova celkově orientována jako příprava na pozdější vojenskou službu. Armáda nebude muset mladého muže vzdělávat jako dosud v základních pojmech pořadového výcviku, nebude dostávat naprosté nováčky v dnešním smyslu, ale tělesně bezvadně připravené mladé muže, které promění ve vojáky“ (Hitler, 2000, s. 348). Jestliže z chlapců měli být v ideálním případě udatní vojáci, kteří za svůj národ budou prolévat krev, tak dívky měly úkol také jednoznačný, a sice rození dětí. Tato redukce dívek na reprodukční funkci je

patrná především v Mein Kampfu, kde o nich při jiné příležitosti nemluví. Nutno dodat, že praxe se v nacistické společnosti nijak výrazně nelišila. O tom svědčí i vyznamenání Čestný kříž německé matky, které dostávaly ženy, které přivedly na svět více potomků, než bylo obvyklé. Pro ilustraci: zlatý kříž dostaly ženy, které porodily alespoň osm potomků.

Nyní se zmíním o populárních „vojenských táborech“, což byla velmi důležitá aktivita, kterou si režim, po malých krůčcích, získával nové vojáky. Každý chlapec si chtěl vyzkoušet, jak se střílí z kulometu, jaké je to sedět v tanku či jak vypadá plná polní německého vojáka. Nicméně zkušenosti, které mnozí z těchto chlapců nabyly při zoufalém bránění trosk Berlína, byly drasticky diferentní od těchto příjemných táborových pobytů.

4.3 Masy

Úspěšnost celé propagandy spočívá také v obrácení se na masy, které předtím nikdy nebyly zasaženy žádnou ideologií, nebyly členy žádné strany či neparticipovali v žádné organizaci. Tyto masy byly dříve přehlíženy a taktéž brány za nepodstatné. Právě toho nacisté využili a tento nový cíl propagandy ses stal klíčovým. Masy nepotřebovaly znát a vysvětlovat, jaké má argumenty opozice, neboť věřily, že to, co je předkládáno, je skutečné. Neměly taktéž možnost srovnání, jelikož lidé, již tvořili tyto masy, a na které se propaganda soustředila, nebyli nikde předtím organizováni.

Manipulačními technikami nejvíce oplýval, logicky vzato, Joseph Goebbels, ministr propagandy. Jsou známy jeho neuvěřitelné výroky, které předkládal veřejnosti, jako pravdivou skutečnost. Nás bude však zajímat především Heinrich Himmler, který byl šéfem SS a dle historických pramenů, taktéž druhým nejmocnějším mužem celé III. říše. Tento muž byl typickým představitelem byrokrata, kterému jsou svaté předpisy jeho vůdce a který se absolutně nezajímá o konsekvence svých činů. Byl plně konformním jedincem, pro kterého byla služba vším. Od čelních představitelů nacistické vlády se právě těmito charakteristikami odlišoval, neboť každý z nich se v určitých chvílích choval nonkonformně. Jako

příklad mohu použít právě již zmiňovaného Goebbelse, který byl proslulý svým bohémským životem. Velice známé jsou jeho avantýry s mnoha herečkami, některé z nich musel výslovně zakazovat dokonce až Adolf Hitler.

4.4 Členové jednotek SS

Nyní však zpátky k Himmlerovi, který vynikal tím, že neustále svým podřízeným připomínal velikost úkolu, který před nimi stojí. „Himmler, který znal dobře mentalitu těch, jež organizoval, vystihl smýšlení členů SS, a ovšem i širokých vrstev, z nichž pocházeli, když řekl, že se nezajímali o každodenní problémy, nýbrž výlučně o ideologické otázky důležité pro budoucí desetiletí a staletí, takže (takový) člověk...ví, že pracuje na velkém úkolu, který se objevuje pouze jednou za dva tisíce let“ (Arendt, 1996, s 442). Nebylo vůbec neobvyklé, když si říšský vedoucí SS před vojáky stěžoval, jaký strašný osud je potkal, že musí ve jménu nacismu vraždit vybrané skupiny obyvatel či veškeré civilní obyvatelstvo, jak tomu bylo např. na Ukrajině. Zmiňoval, že je nutné toto podstoupit, aby budoucí vojáci nemuseli ony zmíněné aktivity absolvovat a žehral na osud, že právě tento úkol potkal právě je. Čili jednalo se o překroucený výklad toho, co znamená masová vražda. Nejedná se tedy, dle Himmlera, o hrůzy aktu vraždy samotné, ale o to, že je nutnost tak jednat, pro generace budoucí. A tato nutnost (vzpomeňme podobnost s nutnostmi určitého procesu u Hitlera) právě leží v rukou členů jeho organizace. To je ono největší morální břímě, nikolivěk vraždění samotné. Nutno dodat, že tento úkol byl plněn velice „svědomitě“.

4.5 Vedoucí postava ve státě

Na konec tohoto oddílu se zastavím u fenoménu vedoucí postavy německého národa. V době nacistické samozřejmě všechna propaganda

a indoktrinace směřovala k Adolfu Hitlerovi, který byl přímo zbožšťován. Všechny linky společenského života vedli k němu a neustále byl připomínán doslova na každém kroku. V historii má tento jev obdoby v komunistických zemích, kde se jednalo např. o Hitlerova současníka Josifa Stalina, představitele čínské republiky či aktuálně Severní Koreji. Příběhy a legendy o představitelích těchto států se předhánějí v nejrůznějších bizarnostech a iracionálních výmyslech. Vrátime-li se do nacistického Německa, tak předlohou či vzorem v těchto ohledech byl, již zmiňovaný Otto von Bismarck. Toho jsme si již představili v kapitole o byrokracii. Hitler k tématu vůdcovství přikládá, pro sebe dosti prozíravě, velikou důležitost hlasovému projevu a umění řečníka strhnout posluchače. „Projev státníka k národu neměříme podle dojmu, jaký zanechal u univerzitního profesora, nýbrž podle jeho působnosti na národ. To platí také jako měřítko pro genialitu řečníka“ (Hitler, 2000, s. 348). Na této citaci opět vidíme silný akcent na národ a také intencionální působení na masy, které jsou nevyhraněné, lze s nimi tím pádem mnohem lépe manipulovat, než se zmíněným univerzitním profesorem.

Giddens si všímá ještě jednoho důležitého úkolu nového vůdce. Je jím implementace nového stylu vedení politiky do společenské struktury. „Lidový vůdce může, díky svému charismatu, apelovat na zahájení nové politické praxe a tím se odchýlit od zavedených byrokratických postupů“ (Giddens, 1972, s. 23). Tento postup je vidět na postojích předních nacistů proti republikánskému zřízení, které bylo v Německu ustanoveno po I. světové válce. Nicméně odchýlení se od byrokratických postupů, znamená přetvoření byrokratických struktur, norem a vzorců jednání, ke svému obrazu. Stará nařízení nahradí nové, která korespondují s novou politikou vládnoucí strany. Nejedná se tedy a priori o výměnu byrokratického osazenstva jako takového, spíše jen určitou změnu v rozhodování. Jestliže na určitých místech přeci jen došlo k výměně úředníků, nemohlo to oslabit chod organizace jako celku, neboť zde stále platí, že moc spočívá v pozici či funkci, nikolivěk tedy v samotné osobě vykonavatele.

5. Jazyk

Dalším důležitým aspektem, kterému se chci věnovat, jež velmi úzce souvisí s propagandou, je jazyk. Mám na mysli především specifický jazyk, který používali nacisté k označování běžných situací či osob. Dodávali jim punc výjimečnosti, byť se jednalo o věci běžného rázu či naopak konsekvence těchto výrazů byly dehonestující a odkazovaly na rozličné paralely s přírodou. Jako příklad mohu použít výroky špiček nacistické hierarchie, která např. označovala vybrané obyvatele za škůdce a společnost za zahradu, kterou je nutné zušlechtovat, což jde nejlépe pomocí odstranění zmíněných škůdců.

5.1 Legitimizace pomocí jazyka

Jazyk není pouze prostředek k dorozumívání, ale je v něm také skryta úroveň sociologická. Ta spočívá v normotvornosti a slouží k udržování společenských institucí. Meadová na toto konto dodává, že jazyk odráží hodnotové systémy a sám je významnou kulturní hodnotou. Díky jazyku mohl vzniknout, již zmiňovaný, národní stát, který byl soustředěn právě kolem daného jazyka. Důležitou faktorem bylo, že vláda nabývala svojí legitimitu skrze jazyk. „Teprve v době, kdy se začalo vytvářet veřejné mínění, vznikla média a volební kampaně, dostal jazyk eminentní politický význam: v centralizovaném státě se tento veřejný diskurz musí vést v jediném ‚státním‘ jazyce a každá jazyková skupina tak má na vybranou: buď se smířit s tím, že zůstane mimo politiku, anebo si vybudovat vlastní ‚národní‘ stát“ (Sokol, 2007, s. 47). Toto se stalo v rakouské monarchii, která se po I. světové válce rozpadla. Jedním z důležitých momentů bylo, že představitelé státní správy nemluvili česky a česky mluvící, především politici, nebyli bráni v potaz, uvažujeme-li o společnosti celého mocnářství.

5.2 Role vědy

K výzvám ohledně zušlechtování společnosti se přidávali i někteří vědci, jejichž výroky zněly podobně jako ony nacistické, i když byly vyjádřeny exaktními, vědeckými prohlášeními. Jejich paralely jsou pečlivě vybírány (např. se zvířaty či rostlinami), a proto čtenář bez potřebného penza kritického myšlení nepojme podezření, že se jedná o účelovou fabulaci. „Zahradničení a medicína jsou funkčně odlišné formy téže aktivity spočívající v oddělování a vyčleňování užitečných prvků, jimž je určeno žít a vzkvétat, od škodlivých a chorobných, které je třeba vymýtit“ (Bauman, 2010, s. 116). Aby se tyto paralely, napasované na lidské pokolení, staly ještě více věrohodnými, vše je objektivizované a legitimizované, nebojím se říci, observačním jazykem, což je vidět na následující citaci. „Vymírání a záchrana jsou dva póly, kolem nichž se točí veškerá kultivace rasy, dvě metody, s nimiž se musí pracovat. Vymírání je biologický zánik dědičně podřadných prostřednictvím sterilizace, kvantitativní potlačení nezdravého a nežádoucího. Úkolem je zachránit lidi před tím, aby je přerostl plevel“ (Bauman, 2010, s. 118). Považuji za korektní dodat, že takto se nevyjadřovali jen vědci exaktních oborů, jako byla biologie či antropologie. V sociologických kruzích se prosazoval názor německého sociologa Andrese Walthera, který byl přesvědčen o tom, že člověk se narodí a určitou osobností a chováním, které nelze změnit vlivem vnějších faktorů. Sociologická analýza má podle něho pomoci k tomu, aby bylo možné stanovit, koho je možné „zachránit“ a kdo naopak nemá místo v nacistické společnosti.

5.3 Úloha jazyka v nacismu

Nacistický jazyk měl v národním státě odlišnou úlohu. Nešlo o integrační rovinu, neboť určité penzum židovského obyvatelstva používalo dokonce tento jazyk, s jeho nejexpresivnějšími pojmy. Uvedené je spíše dokladem totálnosti a podmanivosti, kterou tento jazyk oplýval. Ti,

co mluvili, tak jak prezentovala a hovořila vládnoucí skupina, tak ani ti nebyli ušetřeni represí. Jazyk v tomto systému měl jednoznačně funkci kategorizační, viz norimberské zákony. Taktéž se výrazům, běžně užívaným, dostávalo nového uplatnění a nové interpretace, která ne vždy byla v souladu s původním či zavedeným významem. Tuto zálibu rozeberu na konci tohoto tématu, kde se budu zabývat pojmy „historický“ a „fanatický“, která s oblibou používali nacističtí pohlaváři. Klemperer, který se zevrubně nacistickým jazykem zabývá, shrnuje jeho podstatu následujícím způsobem. „Jazyk nacistů v mnoha ohledech čerpá z ciziny, většinou však přejímá z předhitlerovské němčiny. Mění ovšem hodnotu slov i jejich frekvenci, činí všeobecným majetkem to, co dříve patřilo jednotlivci nebo malé skupině, konfiskuje pro svou stranu to, co dříve náleželo všem, a navíc ještě napouští slova, sousloví i celé věty svým jedem, z jazyka dělá slouhu svého hrůzného systému a mění jej ve svůj nejsilnější, nejvěrnější a nejtajnější propagandistický prostředek“ (Klemperer, 2003, s. 23).

Jak jsem se již zmínil, tak nacistickou specialitou nebylo vymýšlet slova jako taková, ale dávat jim nový kabát, novou interpretaci, která zastínila předešlý význam. V drtivé většině šlo, v původní rovině, o neutrální význam, nic hodnotícího. Klemperer v této souvislosti zmiňuje „ožívání jazyka“. „Neboť slovo nebo jeho určité zabarvení v jazyce ožívá teprve tehdy, skutečně existuje teprve tam, kde je užívá určitá skupina nebo celé společenství a kde se tak určitou dobu uplatňuje“ (Klemperer, 2003, s. 55). Např. „nadčlověka“ začal hojně užívat ve svém díle Nietzsche, byť původně pochází z antiky. V nacistickém Německu se naopak začal hojně používat termín „podčlověk“. Byl tedy nejen používán v běžné komunikaci, ale doslova byl uveden v chod a praktické využití tohoto slova stálo několik milionů lidí život.

Strojová důslednost, díky níž se vrýval jazyk ve III. říši do mysli obyvatel, lze doložit na zvířatech, které chovali Židé. Již jsme si řekli, že nacisté vytvořili kategorie, které se vztahovaly k lidem a na jejichž základě s nimi bylo zacházeno. Nicméně nacistická byrokracie vypracovala seznam, který se týkal taktéž zvířat, která byla nežádoucí, neboť

se zdržovala u těchto obyvatel. Existovalo „německé kočkařství“, zde je krásně patrné, kam až se národní, jazyková linka, prolнула do života společnosti, které oznamovalo, že musí být zvířata těchto lidí odstraněna. Jakoby si snad kočky socializovaly židovské chování a bylo nutné zamezit přenosu těchto návyků na další generaci. Pro kočky asi neplatí, jak tvrdil Walther u člověka, že se rodíme s neměnnou integritou, na kterou nemá společnost vliv. Zde je vidět tragikomická absurdnost tohoto nařízení, z něhož vyplývá, že kočky lze lépe socializovat než lidské pokolení, neboť se dokáží naučit „špatné“, židovské návyky.

5.4 Soukromý a veřejný svět

Důležitým tématem, jež je nutné zmínit, při analyzování jazyka, kterým se hovořilo ve III. říši, byla problematika veřejného a soukromého. Cílem nacistické doktríny byla situace, kdy se odstraní soukromé a vše je podřízené národu. Každý jedinec se musí chovat konformně, přesně tak jak vytyčí stranická administrativa. Je potlačena jedincova individualita a odlišnosti nejsou tolerovány. Vše má působit jako monolit, který stejně myslí, případně jedná. „LTI (*Lingua Tertii Imperii – jazyk Třetí říše, pozn.*) je jazykem masového fanatismu. Tam, kde se obrací k jednotlivci, nikoli pouze k jeho vůli, nýbrž i k jeho myšlení, kde je učením, tam učí prostředkům fanatizace a masové sugesci“ (Klemperer, 2003, s. 55).

První kniha, která zaútočila na jedince nevybíravým způsobem a měla za cíl přesně ty aspekty, které Klemperer zmiňuje, byl *Mein Kampf*. Z množství citací, které uvádím v této práci je jasně patrné, že Hitler přesně věděl, na jaké skupiny obyvatel chce zacílit a co jim chce sdělit. Prezentoval vizi světa, jež se bohužel musela většině Němců líbit, přihlédneme-li k prohrané I. světové válce, hyperinflaci a k dalším politicko-sociálním faktorům, které měli zásadní vliv na život celé společnosti. Nutno podotknout, že se na jeho stranu nepřidávali jen lidé z dělnického prostředí, ale často také intelektuálové, kteří se nechali zlákat šovinistickou, antisemitskou dikcí, upozorňující na „původce“ společenských problémů.

Mnohokrát v jeho knize či projevech je jasně definovaná vize národního státu, který musí čekat ty nejsvětější zítřky, protože konečně nyní se má karta obrátit. Jak jsem zmiňoval, tak k oblíbenosti Hitlera přispěla hyperinflace, jen pro ilustraci: v červenci 1914 bylo možné směnit americký dolar za 4,2 marky; v listopadu 1923 byla možná tato operace za 4,2 biliónů marek. Pro agresivní prezentaci pošetilých řešení, horečnaté svalování viny na vybrané skupiny obyvatel, celkově vzato pro nacionální socialismus, to byla ideální živná půda.

Nyní bych se vrátil k problematice soukromého a veřejného, od které jsem mírně odbočil. Budu se nyní zabývat určitou rozpolceností nacistických činitelů, kteří se navenek řídili přísnými pravidly a směrnicemi. Na tuto problematiku volně naváží v další kapitole, kde se budu zabývat zničující efektivitou holocaustu. Člověka v mnoha případech považovali jen za číslo, naprosto ignorovali jeho individualitu a v konečném důsledku byli velice krutí. Jejich chování, které bylo možné zvnějšku pozorovat, se vyznačovalo jedinou hodnotou, tou byl národ a jeho zájem. Na druhé straně však tito lidé, kteří nezřídka působili ve vyhlazovacích koncentračních táborech, psali domů láskyplné dopisy.

Todorov zmiňuje jako ryzí případ rozpolcenosti mezi světem veřejným a soukromým, dr. Eduarda Wirthse, který byl hlavním lékařem v Osvětimi. „V Osvětimi koná ‚lékařské‘ pokusy; na druhé straně je však znám svou osobní poctivostí: odmítá si obstarávat jídlo jinak než prostřednictvím potravinových lístků (ve světě korupce něco nevídaného). Láska, kterou chová ke své rodině, jako by v jeho mysli vyvažovala nesnáze spojené s povoláním: ‚Nic není nemožné, dokud mám tebe, má milovaná‘, píše své ženě. Čím kratší intervaly mezi selekcemi, tím víc se v dopisech domů vyptává na první zoubky dětí nebo komentuje jejich podobenky; dokonce jako by se snažil mezi oběma posloupnostmi najít ještě silnější vazbu, jako by v Osvětimi pracoval výhradně z lásky ke svým dětem: ‚Je třeba to udělat pro naše děti, můj anděli, pro naše děti‘“ (Todorov, 2000, s. 170). Zde pozorujeme jistou afinitu mezi výroky Wirthse

a Himmlera, který klade členům jednotek SS na bedra těžké úkoly, aby je nemuseli jejich děti v budoucnu podstupovat taktéž.

Určitý projev emoční oploštělosti je možné studovat z deníků dozorců nebo lékařů z koncentračních táborů. V těchto případech nedochází k rozparcelování jejich životů na soukromé a veřejné. Naopak tito dozorcí či lékaři dokáží používat stejně barvitý, košatý jazyk, při psaní diametrálně odlišných textů, které působí jako pěst na oko, neboť jsou často uvedené v jejich denících pod sebou. Na jedné straně svých zápisků autor píše, jak strašlivé selekci byl vystaven, kolik lidí bylo odvedeno atd. Poté dokáže vychvalovat tamější kuchyni, které se dnes povedl oběd a jak si náramně pochutnal. Podobné chování, spojené s bouřlivým střídáním nálad, historici zdokumentovali dokonce i u nechvalně proslulého Josefa Mengeleho.

5.5 Užívání superlativů a modifikace významu slov

V této kapitole bych se nakonec rád zastavil u další nacistické libůstky, kterou bylo užívání superlativů. Zvláště, když Německo vstoupilo do války, tak neexistovala běžná bitva, všechny byly ničivé, kruciólní a jedny z nejzásadnějších v dějinách lidstva. Věci či státy, které byly přímo spojené s Německem, se staly „světové“, ať už na základě jejich brilantního provedení (zbraně) nebo např. kvůli spojenectví s III. Říší (Japonsko). „Přídavná jména „velkorysý“ a „velkoněmecký“ jsou už příliš stará a otřelá, než aby nabubřelost věty ještě víc nafoukla. LTI se však přeci jen sama natolik postarala o zbytnění lexikálního komponentu „velko“ – velkomanifestace, velkoofenzíva apod. -, že ještě za nacismu proti tomu protestoval dobrý nacionální socialista, spisovatel Börries von Münchhausen“ (Klemperer, 2003, s. 55). Hitlerovo Německo prakticky nemělo všední dny, neboť každý den byl něčím výjimečný. Oblíbené adjektivum bylo „historický“, zvláště v souvislosti s projevy svého vůdce, kdy jeho každá řeč obsahovala životně důležité sdělení, které bylo teprve nyní vyřčeno. Samozřejmě se spíše jednalo o rétoricky dobře zvládnutou modifikaci několika vět, ze kterých byly projevy skládány. Bylo však nutné

posluchače či diváky přesvědčit, že pouze nyní jsou svědky něčeho nevidaného, „historického“.

Při zmínce o nabubřelých, pompézních vyjádření nemohu nezmínit šéfa SS Himmlera, o kterém jsem již psal výše. Jako ostatní vysoce postavení nacisté i on často používal expresivní pojmy a superlativy. Odlišnost od ostatních tkvěla v tom, že mu přímo podléhaly jednotky SS, které vedli, především na východní frontě, vyhlazovací válku. Velikost úkolu, kterou cyklicky opakoval svým podřízeným, tedy nebyla nic jiného, než pokus o vyvraždění co nejvíce obyvatel. Arendtová si všímá korespondence, která probíhala mezi jednotlivými útvary v armádě či státní správou. V těchto komunikačních kanálech se volila rozličná označení pro deportaci nebo systematické vraždění, aby to budilo zdání služby pro národ, přesně tak jak se o ní vyjadřoval Himmler. „Veškerá korespondence o těchto záležitostech navíc podléhala přísným „jazykovým směrnicím“. S výjimkou nic nepřikrášlujících zpráv od *Einsatzgruppen* se výrazy jako „vyhlazení“, „likvidace“ či „zabíjení“ v nacistických dokumentech téměř nevyskytují. Kódovým označením pro zabíjení bylo „konečné řešení“, „vysídlování“ (*Aussiedlung*) a „zvláštní zacházení“ (*Sonderbehandlung*)“ (Arendt, 1995, s. 115).

Nejen od členů SS, ale i od standartní armády se samozřejmě očekávalo, že budou plnit své rozkazy nanejvýš přesně a svědomitě. Pro tuto činnost nacističtí pohlaváři používali slovo „fanatický“. Běžné konotace tohoto výrazu nejsou zrovna kladné, protože se jedná o člověka, který jedná zaslepeně, horlivě, bez vlastního úsudku. Význam tohoto slova se převrátil a byl ryze pozitivní, jak ve své filologické analýze píše Klemperer. „Znamená přehánění pojmů ‚statečný‘, ‚oddaný‘, ‚vytrvalý‘. Přesněji: je to gloriózně splývající výčet všech těchto ctností, a i ten nejtišší pejorativní vedlejší význam tohoto slova při běžném úzu v LTI odpadal“ (Klemperer, 2003, s. 67). Tuto novou interpretaci tohoto slova měl ve svém rejstříku oblíbenou Goebbels, který ji zmiňoval čím dál častěji, s přímou úměrou ke konci války. „Fanatická“ byla především obrana pozic a z toho vyplývající německé protiútoky. Jedinou diferencí, kterou mohli příjemci

projevů zaznamenat, byla ta, že ony „fanatické“ činy se každým dnem více přibližovaly k Berlínu. Samotné srdce Německa na konci války „fanaticky“ bránili členové *Hitlerjugend* a *Volkssturmu*. Jsem však v tomto punktu přesvědčen, že konotace zmíněného termínu se vrátily zpět ke své jasně negativní esenci, bavíme-li se o zoufalé obraně Berlína. Synonymum pro „gloriózní výčet ctností“ se stalo pouze tragickým pomníkem nacistického Německa.

6. Analýza příčin efektivity Holocaustu

Holocaust se v drtivé většině článků a publikací zmiňuje jako nanejvýš násilné jednání, které vedlo z usmrcení více než šesti milionů Židů. Toto tvrzení nemůže seriózní vědecký pracovník rozporovat. Nicméně sám bych se chtěl podívat zevrubněji na to, co bylo hlavním hnacím motorem tohoto jevu. Jaké podmínky musely být naplněny, aby byl holocaust velice efektivní. Jaké lidské jednání se muselo akcentovat, chtěl-li nacistický režim odstranit židovské obyvatelstvo ze zemského povrchu v co nejnižším čase. V práci jsem se již pokusil osvětlit, jak bylo možné, že dozorcí v koncentračních táborech plnili své úkoly bez výčitek svědomí. Nyní budu analyzovat strategie inkriminovaných osob, ať už byli pachatelé či naopak oběťmi holocaustu.

6.1 Moderní společnost

Ze všeho nejdříve chci uvést určité podhoubí a nutnou podmínku holocaustu. Je to existence moderní společnosti. Ve společnosti tradiční nebylo možné zorganizovat a hlavně realizovat podobný plán megalomanských rozměrů. Moderní societa poskytla holocaustu výkonnou byrokracii, která se stala, díky svému úřednímu aparátu, páteří, a ve svých důsledcích vlastním vykonavatelem této činnosti. Neboli bez seznamů židovských obyvatel, kteří mají být odstraněni; bez úředníků, kteří rozmisťovali lidi do jednotlivých táborů; bez byrokracie, která se nezajímá o jedince, pouze o plnění předpisů a nařízení, by nebyla možná realizace. Koncentrační tábory, které nacisté okopírovali od Britů v Africe, se stali efektivními stroji na zabíjení. Bauman předkládá paralelu s běžnou továrnou. „Osvětlení byla také obyčejným přesahem moderního továrního systému. Místo produkce zboží zpracovávala jako surovinu lidi, konečným produktem byla smrt a vedoucí pracovníci do výkazů produkce pečlivě zaznamenávali množství jednotek za den. Komíny – sám symbol moderního

továrního systému – chrlily štiplavý dým ze spálených lidských těl“ (Bauman, 2010, s. 39).

6.2 Racionalizace jednání

V pořadí dalším velice důležitým aspektem, který pomohl k nacistickému cíli královskou měrou, byla racionalizace lidského jednání. Mohu zde ještě uvést i vysokou specializaci, jež s daným přímo souvisí. Každou aktivitu aktér vykonával pouze tak, aby byla zajištěna nejvyšší efektivita práce, bez ohledu na subjektivní interpretaci a morální aspekty jednajícího. Velice důležitou roli v tomto směru hrálo načasování a posloupnost jednotlivých úkonů. Vše do sebe plynně zapadalo, celý mechanismus likvidace fungoval jako velmi dobře namazaný stroj. „Žádný z kroků nebyl v důsledku již nastalé situace nevyhnutelný, každý ale způsoboval, že volba další etapy na cestě ke zkáze byla racionální. Čím dále se v tomto sledu dospělo od původního aktu definování, tím více se řídil čistě racionálními zřeteli a tím méně musel počítat s morálními zábrany. Ve skutečnosti téměř přestal morální volby vyžadovat“ (Bauman, 2010, s. 262).

Jako příklad uvedu „postup“ při vraždění obětí v koncentračních táborech. Nejdříve popravčí četa střílela vězně z rychlopalných pušek přímo. Časem se ukázalo, že se jedná o velice neefektivní jednání, neboť členové popravčích čet se, logicky, nervově hroutily. Taktéž se výrazně zvýšila spotřeba nábojů, a tím i finanční náklady. Zajištění odstupů od obětí a snížení nákladů, to zajistila výroba Cyklonu-B, který se sypal trubkou do místnosti, kde se nacházeli oběti. Především se jednalo o fingované sprchy a umývárny. Tyto praktiky nabývají na síle tím, že přípravky pro onu „racionalizovanou“ likvidaci, se vyráběly v německé deratizační a dezinfekční společnosti. Jak si můžeme povšimnout, tak vše přesně zapadá do rétoriky o zahradních škůdcích, které je nutné vymýtit bez jakéhokoliv slitování.

Otázka morální zábran je redundantní, nemohou v tomto případě ani existovat, neboť tato aktivita je označena jako vysoce prospěšná. Tomuto tvrzení nahrává fakt, že v lágrech jsou pečlivě vybíráni jedinci, kteří vlastní určitá privilegia. Tyto pozice můžeme označit jako předáky či vedoucí, jež mají pod palcem určitý prostor v lágru. „Vězni-činníci, často vybíráni z řad kriminálních živlů (kápové v nacistických táborech a jejich sovětské období) touží uplatňovat svou moc nad druhými o to víc, že si uvědomují, jakou moc nad nimi samými mají skuteční dozorci, milicionáři nebo SS. Směrem nahoru jsou i oni otroci, směrem dolů tyrani; jejich neomezená vláda v jednom směru má vyvážit nedostatek svobody v druhém“ (Todorov, 2000, s. 207). Situace, kdy mají dokonce i formální moc tito vyvrhelové společnosti, kteří se snaží realizovat skrze svoji bestialitu a krutost, je smrtícím koktejlem pro řadové „vězně“. Vedení koncentračních táborů pečlivě vybíralo sociální skupiny, kterým propůjčovalo roli kápů. Ostatně mnozí z těchto skupin na tuto funkci byli zvyklí z obvyklých nápravných zařízení. Nyní v lágrech dokázali pro drobnou odměnu provádět neuvěřitelně brutální činy.

6.3 Ideologie a infrastruktura

Posledními dvěma momenty, které chci zmínit a které zapříčinily holocaust, byla ideologie ve spojení s infrastrukturou. Na první pohled nespojité prvky, nicméně lze mezi nimi nalézt souvislosti. Nacisté začali na začátku 30. let s mohutným budováním pozemních komunikací, dali tím lidem práci, což bylo značně kvitováno, neboť bylo po velké krizi, o které jsem se zmiňoval výše. Tímto krokem si získali velkou náklonnost široké veřejnosti (obširněji se tématu ovládnutí veřejného mínění věnuji v kapitole propaganda) a posloužili tím, je otázkou zdali záměrně, k budoucí realizaci holocasutu. Byť byli lidé, kteří byli označeni jako nepohodlní deportováni do koncentračních táborů v drtivé většině vlaky, tak silnice a dálnice pomohly k velmi rychlé a efektivní dopravě všech komponentů, nutných k provozu táborů smrti.

6.4 Instituce koncentračního tábora

Chceme-li analyzovat příčiny toho, proč byl holokaust úspěšný, musíme nejdříve přistoupit k analýze koncentračních táborů. Instituce totálního charakteru, mezi něž bezpochyby koncentrační tábory patří, oplývají především izolací jedince či skupiny před vnějším světem. Touto problematikou se zabýval Foucault, když popisoval výdobytek moderní společnosti, a sice nápravné zařízení – blázinec. Cílem bylo jedince izolovat, potlačit a zničit, nepřizpůsobil-li se. Nacisté opět použili určitou zkratku a instituce koncentračního tábora sloužila k izolaci a co možná nejrychlejší likvidaci. Izolovaní lidé jsou odstřiženi od světa, ve kterém žili před nástupem do koncentračního tábora, jejich jedinou rolí je role vězně, a nejlépe odevzdané, živoucí oběti. „Šok ze ztráty dřívějších rolí je doprovázen systematickým zbavováním vlastní tváře. Vnějšíkově se tato standardizace projevuje mimo jiné ostříháním, přidělením čísla, vážením, dezinfikováním a přidělením povinného ústavního stejno kroje. Účelem všech těchto procedur je navodit ‚civilní smrt‘ nově příchozích. Ti jsou tvarováni do podoby objektů, které mohou být snadno vloženy do již připravené administrativní mašinérie, kde budou opracováni podle rutinních předpisů“ (Keller, 1996, s. 131). Keller sice přímo nepopisuje instituci koncentračního tábora, je však viditelné, že lze vysledovat silnou korelaci mezi totální institucí a právě zmíněným táborem. Míra „civilní smrti“ byla dána funkcí tábora, v pracovním byli vězni využíváni na otrockou práci, díky které byl systém živen a podporován.

U vyhlazovacích táborů byla funkce, již z názvu, jasná. Sem byli deportováni ti, u nichž byla jasně specifikovaná poznámka – návrat nežádoucí. Označení bylo provedeno jednou, nedocházelo k žádné opětovné verifikaci. Přímo v koncentračním táboře probíhala selekce jen podle subjektivního rozhodnutí dozorců. Rozhodování dle kategorií, předpisů, směrnic neexistovalo. Práce byrokracie spočívala v onom prvním, v samotném důsledku kruciólním, kroku – označování jedince. Právě na výše zmíněné poznámce o nežádoucí existenci lze vidět ničivou, byť nenápadnou, sílu byrokratického aparátu. Úředník dle předem známých

a jasných předpisů má vybírat ze seznamu jedince, které označí tímto polibkem smrti. Sama o sobě práce rutinní, nenásilná, neutrální. Nicméně důsledky této práce jsou pro milióny lidí fatální. Plně konformní úředník III. říše si neklade otázku, proč vybírá, koho vybírá na základě daných charakteristik, a v neposlední řadě, komu vlastně uděluje cejch nežádoucího. Jestliže si neklade otázky předešlé, tak si položí ani tu nejzásadnější, co to pro toho či onoho znamená, dostane-li toto označení. Plně konformní, neosobní, byrokratický aparát, který se netázal po důsledcích svého jednání, byl páteří nejen celého nacistického Německa, ale i holocaustu.

Jak již bylo řečeno, koncentrační tábor má jedince zbavit jeho předchozího světa a bezpečně ho vložit do sktruktury, která je mu určena. Arendtová si všímá, v této souvislosti, snahám o odstranění lidské spontaneity. „Úkolem táborů není jen vyhlazovat lidi a ponižovat lidské bytosti, nýbrž také sloužit děsnému experimentu s cílem odstranit za vědecky kontrolovatelných podmínek samotnou spontánnost jako projev lidského chování a přeměnit lidskou osobnost na pouhou věc, na něco, co ani zvířata nejsou; neboť Pavlovův pes, který, jak víme, byl nacvičen žrát, ne když měl hlad, ale když zazvonil zvonek, byl zvrácené zvíře“ (Arendt, 1996, s. 593). Ideální stav pro jednotky SS, které zajišťovaly bezproblémový provoz tábora, byl takový, jestliže vězni jdoucí na popravu, šli spořádaně a víceméně si dali na sebe oprátku. Přijali jejich sociální roli, která jim byla přidělena. Hráli ji přesně tak, jak si tvůrci představovali. Podíváme-li se s odstupem na čísla, tak vězňů v koncentračních táborech bylo desetitisíce, dozorců stovky.

Vyvstává otázka, z jakého důvodu se vězni nevzbouřili, když měli početní převahu, připočteme-li k tomu ještě fakt, že mnozí věděli, co je čeká za osud. Todorov tuto otázku odpovídá zajímavým způsobem. „Prozřetelnost klade na Židy větší nároky nyní stejně jako dříve; nebo zase – toto výjimečné utrpení ohlašuje příchod nového mesiáše. Mnozí se raději vzdají, než aby se skrývali nebo postavili na odpor, aby nepřestupovali lidský, ne-li rovnou kosmický zákon“ (Todorov, 2000, s. 133). Jednu z výjimek tvoří obyvatelé varšavského ghetta, kteří se srdnatě bránili, byť

byli nakonec zabiti. Je nepochybné, že brilantní organizace, s jakou byly připravovány nejen transporty do koncentračních táborů, ale i organizace života v ghettech, nedávala vězňům či obyvatelům prostor pro myšlenku, že by vůbec bylo možné utéci nebo vzdorovat. Jednotliví Židé byli dezorientovaní v novém prostředí, proto bezmezně věřili tzv. židovským radám, které však schvalovali sami nacisté. Je plně pochopitelné, že za takto vyhocené situace, kdy každý den v okolí umírá tisíce lidí, se obyvatelé ghett, upínali právě na tyto rady.

Vlivné osobnosti se mohli dostat do role spasitelů, neboť oni nyní mohli zachránit určité obyvatele a dalším podepsat ortel smrti. Racionální cíl svého jednání, tedy vlastní přežití, mělo za následek obrovské množství mrtvých. Nacisté si nemohli přát lepší scénář, neboť se jednalo o situaci, ve které se sami Židé posílají na smrt, neboť doufají v záchranu svojí a svých blízkých. „Například dr. Kastner v Maďarsku obětoval zhruba čtyři sta sedmdesát šest tisíc lidí, aby jich zachránil tisíc šest set osmdesát čtyři. Aby nebyl výběr přenechán ‚slepému osudu‘, bylo zapotřebí ‚opravdu posvátných principů‘. Jedině ty totiž mohly ‚vést svou silou slabou lidskou ruku, která psala na papír jména neznámých lidí a rozhodovala o jejich životě a smrti‘. A koho tyto ‚posvátné principy‘ nakonec určily ke spáse? Přece ty, jak napsal dr. Kastner ve své zprávě, ‚kdo celý svůj život zasvětil práci pro *zibur* [komunitu]‘, to jest židovské funkcionáře a ‚nejprominentnější Židy““ (Arendt, 1995, s. 159). Na první pohled by se zdálo, že se jedná o necitlivý krok, který přinesl mnohem více utrpení, než užitku. V tak vypjaté situaci, kdy si nikdo nebyl jist, na čí hlavu se pověsí cedulka s nápisem Osvětim či Treblinka, těžko soudit. Je nepochybné, že člověk se primárně snaží zachránit jedince ze svého okolí, ze své sociální skupiny. Otázkou zůstává, jaké byly okolnosti „obětování“ zmíněných obyvatel za záchranu marginální skupiny. V této mezní situaci, jak o ní mluví Todorov, je vždy nejdůležitější proměnou morálka, kterou však nelze nijak predikovat ani si ji naordinovat.

6.5 Konformní jedinec, nikoliv deviant

Poslední prvkem, který chci analyzovat, je problematika samotných vykonavatelů holocaustu. Bavíme-li se o vykonavatelích, nemyslím v tomto případě sadistické vrahy v koncentračních táborech, což byla marginální skupina. Mám na mysli zástupy konformních jedinců, kteří velice přičinlivě plnili zadané úkoly. Jejich chování, jako takové, nebylo nijak kriminální, důsledky však byly naprosto fatální. Pokládám za nutné na tomto místě vyvrátit omyl, který se občasně opakuje, a sice že nacističtí dozorcí byli psychicky narušení, sadističtí a bezmyšlenkovitě jednající. Platil přesný opak, jestliže se u členů jednotek SS projevovaly sadistické tendence, které vrcholily vražděním „pro zábavu“ či záchvaty zuřivosti, tak u jednotlivců docházelo k bleskurychlému převelení, převážně na východní frontu. „To, že většina vykonavatelů genocidy byli normální lidé, kteří by bez problémů propadli kterémukoli známým psychiatrickým sítem, ať by bylo sebehustší, je morálně znepokojivé. Je to také teoreticky záhadné, zejména nahlížíme-li to ve spojitosti s ‚normálností‘ organizačních struktur, které koordinovaly jednání takových normálních jedinců v rámci celého podniku genocidy“ (Bauman, 2010, s. 53). Dozorcí byli školeni ve „zvěčnění“ svých obětí. V praxi to znamenalo, že vězni koncentračních táborů, kteří měli být co nejrychleji zplynováni, jsou vlastně věci, bez lidských rysů a povahových charakteristik. Již z podstaty slova „věc“ je patrné, že jestliže s ní zacházíme, nemusíme hledět na morální aspekt našeho jednání. Emoce jsou vystřídané účelovou racionalitou, neboť se jedná, použijeme-li Baumanův příměr k továrně, o přesouvání a zpracovávání materiálu uvnitř instituce.

Vysocí nacističtí činitelé oplývali vyvinutým instrumentálním myšlením. Oni se samozřejmě přímo neúčastnili selekcí či dalších kroků v holocaustu, které jsou v přímé interakci s oběťmi. Jejich funkce byla mnohem důležitější a zásadnější, připravují takové plány, aby např. zplynování probíhalo co nejefektivněji. Jediným kritériem správného jednání jsou výsledky. Instrumentální myšlení ukazuje Todorov na příkladu

Alberta Speera. Speer byl nejvyšší nacistický architekt, který jako jeden z mála prominentů přiznal při Norimberském procesu vinu. „Chce-li Speer, aby byly ušetřeny životy zajatců nebo aby se vězňům zvýšili potravinové přídělky, nemá na mysli jejich blaho, nýbrž co nejlepší výkon svých továren“ (Todorov, 2000, s. 201). Sám ve svých pamětech přiznává, že při závodu s časem a úkoly, které před ním stály, nehráli city a lidské úvahy žádnou roli. Úkol, norma musela být splněna bez ohledu na použité prostředky.

Když jsem zmínil Norimberský proces, tak se nakonec zastavím u dalšího fenoménu, který byl pro nacisty všech úrovní typický. Mám na mysli svalování a delegování viny na nadřízeného, na příkaz, na vyšší moc. Tuto strategii je možné pozorovat v moderní byrokracii, úředník se odvolává na předpis, který ani nemusí reálně existovat. V případě nacistického Německa je krystalickým příkladem autor holocaustu Adolf Eichmann, který sám sebe popisuje jako konformního občana, pouhého vykonavatele rozkazů, v žádném případě vraha. „Byl by tedy Eichmann svou vinu přiznal, kdyby nebyl obviněn z vyvražďování, ale jenom ze spoluúčasti a z napomáhání k němu? Snad ano, ale i v tom případě by měl značné výhrady. To, co udělal, se přece stalo zločinem až dodatečně. On byl vždy občanem dbalým zákonů. A Hitlerovy rozkazy, které co nejlépe plnil, přece v třetí říši měly „platnost zákona““ (Arendt, 1995, s. 37). Na této citaci je patrné meritum všech odvolání se na rozkaz či vyšší moc. To, co řekl Adolf Hitler, bylo svaté, čili i chování Eichmanna nebylo ve své době nijak protiprávní. Neměl tedy na vybranou a byl vlastně obětí tohoto systému. On sám se jako antisemita v žádném případě necítil a zmiňuje několik přátel, kteří byli Židé. Bizarní záležitostí je jeho vztah k antisemitskému plátku *Der Stürmer*, který velice často kritizoval. Vyjadřoval opovržení nad velice vulgárními kresbami a útočnými články tohoto časopisu. Při projektování konečného řešení židovské otázky na toto opovržení očividně nebral ohled, neboť rozkazy zněly jinak.

7. Holocaust nejen jako historický akt

Jak jsem již několikrát v této práci zmínil, holocaust, lépe řečeno jeho modifikace v rozličných genocidách nekončí obdobím II. světové války. Nicméně holocaust byl první, jenž byl realizován za velkého přispění moderní společnosti. V této situaci hrála prim byrokracie, racionalizace a ideologie. Tyto aspekty po ukončení holocaustu, jako takového, nepominuly. Spíše naopak - vybraní sociologičtí autoři zmiňují, že vůle po racionalizaci a byrokratizaci je čím dál větší, a to v přímé souvislosti s rozvojem civilizace. V této poslední části práce se chci zmínit o potencionálních možnostech opakování holocaustu. Chci rozebrat klíčové hráče, které by tuto záležitost mohli zapříčinit. Nakonec se pokusím nastínit určitou prevenci před těmito, byť potencionálními, nebezpečími.

7.1 Interpretace světa a hodnoty

Jeden z prvních kroků, který může být varovným signálem, že se začíná odehrávat něco nepatřičného, je situace, kdy se o člověku začíná mluvit jako o neživém objektu. I v současné personalistice je naprosto běžným termínem *lidský zdroj*. Vedle informační, finanční zdroje atd. je řazen i onen lidský. To může být jeden ze zárodků pohledu, který uvažuje o člověku pouze jako o malém kolečku v soukolí. Každý může být nahrazen jiným lidským zdrojem. V této souvislosti zmíním fakt, který výše popsané podporuje. U zaměstnanců, vězňů, žáků atp. musí být zajištěno permanentní fungování a reprodukování moci, aby byla zajištěna co nejvyšší kontrola jejich aktivit. Tento fenomén je znám jako Benthamův Panoptikon. Tento koncept rozebral Foucault a chápe hlavní účinek Panoptikonu takto: „Zavést u vězněného vědomý a nepřetržitý stav viditelnosti, který zajišťuje automatické fungování moci. Způsobit, aby dohlížení bylo permanentní ve svých účincích, byť by bylo nesoustavné ve své činnosti; aby dokonalosti moci vedla k tomu, že aktuálnost jejího vykonávání bude zbytečná; aby byl

tento architektonický aparát strojem, který by vytvářel a udržoval mocenské vztahy nezávisle na tom, kdo je vykonává; zkrátka aby vězňeni byli chyceni v situaci působení moci, jejímiž nositeli by byli sami“ (Foucault, 2000, s. 282). Člověk či lidský zdroj se tedy chová přesně tak, jak moc vyžaduje. Jedinci jsou plně konformní, neboť vědí, že jestliže jejich chování bude odlišné, ihned se dostaví sankce.

Hodnoty, které zastává každý jedinec ve společnosti, jsou determinantou jeho jednání. Je-li hodnotová orientace importována ze stranických sekretariátů tak silně, že lidé postrádají soucit a svědomí, pak může dojít znovu kdykoliv k systematickému vyvražďování. Tato povahová deformace je dobře patrná na Rudolfu Hössovi, veliteli koncentračního tábora Auschwitz. „Když poprvé na frontě zabije, má pocit, že podstoupil rituál zasvěcení a vyjadřuje to těmito slovy: ‚Můj první mrtvý! Překročil jsem magický kruh‘ Až do posledního dechu bude věřit, že válka vyjevuje pravdu života“ (Todorov, 2000, s. 196). Z této citace vyplývá, že Höss byl spíše psychicky narušeným jedincem. Nicméně poté sám popisuje, že při popravách v Auschwitzu cítil citové pohnutí a soucit s vražděnými. Musel však tyto pocity potlačit, neboť hlavní hodnotou vojáka SS byla tvrdost, to jest nelítostnost. Jestliže je důkladné nadiktování hodnot podpořeno masivní indoktrinací, lidé mají pramalou šanci si udělat vlastní názor. Obvinění z trestného činu souseda nám najednou přijde jasné, neboť to bylo napsáno v novinách a ty přeci nelžou. Co je na tom, že soused je čestný muž a obvinění jsme doposud nevěřili. Vrátime-li se do dnešní doby, tak těmto tendencím velice pomáhá všudypřítomný svět médií, kdy si jen málo lidí dokáže udržet odstup od informací a zevrubně je analyzovat z několika zdrojů. Banálnější, bulvárnější nadpisy či sdělení jsou nejčtenější a nejfrekventovanější, jakožto témata, okolo kterých se točí diskuze. Bulvární plátky nebo televize dokáží s velkou intenzitou pojednat o tématu tak přesvědčivě, že většinu lidí nenapadne, že je celá věc možná docela jinak (např. obvinění z pedofilie).

7.2 „Ideální“ úředník

Drtivá úspěšnost holocaustu byla způsobena, mimo jiné, masami, které plnili do puntíku rozkazy. Rozkaz byl pojmán jako hlas z hůry, který musí být splněn, ať to stojí cokoliv. Často se dozorcí koncentračních táborů, potažmo pohlaváři III. říše, při norimberském procesu, obhajovali právě plněním rozkazů. Jestliže by rozkaz nesplnili, sami by skončili na popravisti. Samotná nařízení, především z úst Adolfa Hitlera, jak zmiňuje Arendtová, nebyla omezena prostorově ani časově. „Toto je také skutečná příčina, proč Hitlerův rozkaz ke konečnému řešení následovala záplava nařízeních a směrnic, které nepsali pouzí administrátoři, ale zkušení právníci a právní poradci. Tento rozkaz, na rozdíl od obvyklých rozkazů, byl považován za zákon. Není třeba dodávat, že výsledné právní nástroje byly nejen symptomem německé pedanterie a důkladnosti, ale sloužily velice účinně k tomu, aby dodaly celé záležitosti zdání vnější legality“ (Arendt, 1995, s. 202). Při pohledu na 21. století nás nemohou nenapadnout určité paralely s oním utvářením legality, která je však jen naoko, neboť se při zevrubnější analýze jeví jako falešná. Mohu zde použít zákon, který schválila ruská vláda. Má pomoci snížit počty dopravních nehod na silnicích. Meritem tohoto zákona je fakt, že jedinci se „sexuální poruchou“, jak jsou ruskými úřady nazýváni, nesmí řídit auto, neboť jsou prý náchylnější ke způsobení dopravní nehody. Mezi zmíněné poruchy patří, mimo jiné, transsexualita a fetišismus. Odborná veřejnost vyjádřila stanovisko, že tento zákon je diskriminační, protože se domnívá, že nelze prokázat korelaci mezi počtem dopravních nehod a sexuální orientací. Ruská administrativa argumentuje daty, jež má údajně k dispozici, na základě kterých je zákon smysluplný, legitimní a neboť ho posvětila vláda, tak i legální. Otázka diskriminace určitých menšin je v Rusku tradičně zapovězená a vždy odsunutá v nejlepším případě na druhou kolej, cili vnější legalita je zajištěna bezpečně.

Výše v textu jsem se již zmiňoval, že Adolf Eichmann vynikal v plnění „zákonů“, které měly navenek legální charakter. Při podrobnějším pohledu na Eichmanna nám vyplyne, že došel-li k interakci s přímými

důsledky jeho jednání (plnění rozkazů), projevoval „obvyklé“ lidské city. Při inspekčních návštěvách po koncentračních táborech, kde se mu chtěli všichni činovníci předvést, jak umně a efektivně dokáží likvidovat nežádoucí skupiny, měl obrovské problémy neomdlít, nezkolabovat. Nedokázal se pravdě podívat do očí. Nedokázal ustát náhled na reálné důsledky plnění rozkazů, jež mu byly ukládány, a které dál úspěšně delegoval.

Imanentní rozporuplnost čitelná v jeho jednání, je dokumentována Arendtovou, která ho neoznačuje jako vraždící monstrum, což by se mohlo na první pohled zdát, ale naopak vidí v něm spíše „šaška“. Tento „šašek“ v jedné větě prohlásí určitý výrok, aby ho ve větě následující znegoval. Rozporuplnost vyjádření je dobře patrná na následujícím výňatku ze soudu s Eichmannem, jak ho zaznamenala Arendtová: „Opakovaně a s velkým citovým pohnutím ujišťoval soud tak jako dříve policejního vyšetřovatele, že na rozdíl od všech ostatních nacistů je připraven nést následky, že mu na vlastním životě nezáleží, milost neočekává, ani o ni nebude žádat, neboť ‚mu nepatří‘ – a pak, na radu svého obhájce, podá obvyklou, vlastnoručně napsanou žádost o milost“ (Arendt, 1995, s. 77). Na tomto místě ještě doplním komentář k nacistům, kteří se odvolávali na rozkaz, jakožto zákon, jehož nesplnění znamenalo smrt. Tato konstanta nebyla pravdivá. Zvláště vysoce postavení nacisté mohli na svůj post rezignovat a tím pádem byli převedeni do např. týlu, kde se již nemuseli přímo účastnit či nařizovat popravy. Možnost přeložení existovala taktéž u vyhlazovacích komand. Zde samozřejmě nebylo nové působiště natolik lukrativní, jako u vysoce postavených nacistů, nicméně i tak se mohli příslušníci SS vymanit z účasti na vyhlazování poměrně snadno.

Plnění rozkazů či poslušnost vůči autoritě, zobecníme-li prvně jmenované tvrzení, se stala předmětem několika výzkumů v druhé polovině 20. století. Pro potřeby této práce uvedu dva, pravděpodobně nejznámější experimenty, a sice Milgramův a Zimbardův. Oba měly za úkol, jak již bylo částečně předesláno, zkoumat do jaké míry jsou lidé schopni zajít, jestliže přímo podléhají určité autoritě. Oba experimenty mohou pomoci

k pochopení zničujících účinků holocaustu, který byl založen na nezpochybitelné autoritě a precizním plnění rozkazů. Nejprve se pokusím rozebrat Milgramův experiment.

7.3 Milgramův experiment

Milgram svůj experiment realizoval na univerzitě Yale. Účastníky vybral pomocí inzerátu, měli být součástí výzkumu, který se měl týkat učení. Účastníci byli rozlosováni do dvojic žák-učitel, přičemž respondent, který byl vybrán na základě inzerátu, zastával pozici učitele. Žáci byli kolegové výzkumníků, nikoliv tedy lidé z inzerátu. Výzkumníci žáka odvedli do sousední místnosti a přivázali ho do křesla, toto všechno sledoval taktéž učitel. Před zahájením experimentu, bylo jedincům v pozici učitele řečeno, že mohou kdykoliv odstoupit a nepokračovat ve výzkumu. Experiment byl realizován pod pláštíkem vědy, což všichni zúčastnění několikrát slyšeli a bylo jim kladeno na srdce.

Samotný experiment probíhal následujícím způsobem. Učitel měl před sebou několik tlačítek s voltáží od 15 V do 450 V (15 V - lehký šok, 450 V - bylo označeno pouze křížkem). Žák odpovídal na otázky, které mu pokládal experimentátor, jestliže odpověděl chybně, učitel měl za úkol provést elektrický šok. Učitel od 75 V slyšel, jak žák nařiká, při 180 V žák křičel bolestí, nicméně učitel mohl při chybných odpovědích pokračovat až do 330 V, kde žák již nevydával žádný zvuk. Experimentátor ponoukal učitele k aktivitě, neboť bylo nutné pokračovat ve výzkumu, mlčení nebyla správná odpověď. Výsledky tohoto experimentu jsou více než výmluvné, všichni účastníci pokračovali do 300 V, kde žák již odmítal odpovídat. Učitelé dokonce v 63 % došli až ke konci stupnice, byť byla označena křížky a znamenala by praktické usmrcení žáka. Kritické hlasy se ozývaly především ve spojitosti s validitou výzkumu a jeho potencionálním zobecněním. Což je vlastně obecně problematika sociálních věd. Bauman si všímá odlišného aspektu, ohledně kterého se strhla diskuze. „Zvlášť velký neklid a zuřivost vyvolala jeho hypotéza, že ukrutnosti nepáchají krutí

jedinci, ale obyčejní lidé, kteří se snaží dobře se zhostit svých běžných povinností, a dále jeho zjištění, že zatímco s osobními charakteristikami pachatelů koreluje krutost pouze mírně, opravdu silně koreluje se vztahem autority a podřízenosti, se strukturou moci a poslušnosti, která je pro nás normální a s níž se denně setkáváme“ (Bauman, 2010, s. 216). Primárním činitelem při jednání tedy není osobnostní charakteristika, ale spíše situace a její kontext. Můžeme v tomto případě vysledovat afinitu mezi výše uvedenou citací a příslušníky SS, kteří byli v drtivé většině duševně zdraví. Jejich schopnost plnit do puntíku rozkazy, byla ukázková, tím pádem pro jejich oběti zničující. Sadističtí SS-mani v koncentračních táborech byli naopak velice rychle převeleni, neboť toto jednání bylo z hlediska perspektivy nežádoucí.

„V kostce řečeno, Milgram tvrdí a dokazuje, že nelidskost je otázkou společenských vztahů. A jak jsou tyto vztahy racionalizovány a technicky zdokonalovány, racionalizuje se a technicky zdokonaluje i možnost a efektivnost sociální produkce nelidskosti“ (Bauman, 2010, s. 216). Poslední věcí, kterou jsem ještě nezmiňoval, a která byla zásadní nejen při Milgramově experimentu, ale také při holocaustu, je vzdálenost mezi pachatelem a obětí (tomuto tématu se zevrubněji věnuji na samém konci této práce). Čím větší je vzdálenost od oběti, tím více jsou lidé schopni stisknout to či ono tlačítko, popřípadě nasypat tablety do roury vedoucí do sprch. Nezapomeneme-li na důkladný jazykový doprovod, který připomíná důležitost experimentu pro vědu či velikost úkolu pro budoucí generace, v případě nacistické terminologie, je výsledek takového jednání děsivě destruktivní.

7.4 Zimbardův experiment

Druhým experimentem, který chci krátce zmínit, je stanfordský vězeňský experiment realizovaný Phillipem Zimbardem. Jednalo se o uměle vytvořené vězeňské prostředí. Dobrovolníci se na základě losu rozdělili buď na dozorce či vězně (9+9), čili předem všichni zúčastnění věděli, že se jedná

o experiment. Záměrně byli vybráni pouze psychicky zdraví jedinci. Cílem bylo zjistit, zdali existují nějaké predispozice pro agresivitu nebo se jedná o jev, který je zapříčiněn kontextem situace. V inscenovaném vězení platila pravidla, která musel každý dodržovat: např. vězni musí nosit vězeňské uniformy, musí se oslovovat čísly, musí oslovovat dozorce: „pane nápravný důstojníku“. Dozorci mohli jakýmkoliv způsobem ovládnout vězně, avšak bez pomoci násilí.

Experiment musel být po šesti dnech ukončen, neboť docházelo ke stále častějšímu a také brutálnějšímu trestání vězňů. Jeden z vězňů se psychicky zhroutil. Chování jednotlivých aktérů překvapil nejen Zimbarda, ale i je samotné. Výsledkem experimentu byl závěr, že je-li jedinec vystaven extrémním podmínkám, tlaku okolností, neomezené moci (např. při válečných konfliktech atd.), může se začít jednat diametrálně odlišně od „běžného“ stavu. Kritici vytýkali Zimbardovi, stejně jako Milgramovi, validitu výzkumu a také reprezentativu vzhledem k počtu účastníků. Experiment byl považován za neetický, protože při něm došlo ke zmíněnému kolapsu. Zimbardo toto dementoval, s tím, že nedošlo k žádným trvalým poškozením účastníků.

7.5 Možnosti prevence holocaustu

Celá práce byla analýzou byrokratických a racionalizačních procesů, které se odehrávaly v nacistickém Německu. Z výše uvedeného můžeme vysoudit, že brány k holocaustu či jeho případné modifikaci, nejsou zavřeny. Díky současné společnosti, která je protkána racionalitou a byrokracií, nikdy asi být ani nemohou. Je otázkou, zdali je ohrožení novodobým holocaustem aktuálním rizikem. Je možné, že si skutečně ona rizika tvoříme určitým způsobem sami, jak o tom pojednává Ullrich Beck ve své knize *Riziková společnost*. I kdyby tomu tak opravdu bylo, pokusím se na chvíli pozastavit u prevence holocaustu a jemu podobných procesů. Budu se snažit nastínit, jakým způsobem můžeme předcházet genocidě.

7.5.1 Pluralita

Bauman, který interpretuje Milgramův experiment, se domnívá, že společenská pluralita by mohla být tou zásadní kartou, díky které může být zastaven další potencionální holocaust. „Nejpozoruhodnějším závěrem plynoucím z kompletního souboru Milgramových experimentů je, že pluralita je nejlepším preventivním lékem proti tomu, aby se morálně normální lidé dopouštěli morálně nenormálního jednání“ (Bauman, 2010, s. 230). Obě největší ideologie 20. století – nacismus a komunismus a jejich představitelé – Německo a SSSR se museli nejdříve vyrovnat s opozicí. Názoroví a ideoví konkurenti byli odstraněni, jen ze společenského dění, jako první. Neexistovala alternativa k interpretaci světa, kterou poskytovala vládnoucí garnitura. Kritický názor, jenž se nemohl opřít o žádnou ideovou základnu, se stal pouze slabým hlesnutím v bouřlivém davu a byl velice rychle umlčen, v nejlepším případě na několik let.

Dnešní západní společnost má opět problém s diskuzí, byť trochu odlišný, a sice takový, že dnes je možné diskutovat a relativizovat naprosto cokoliv. Slovy postmodernistů: éra velkých vyprávění je pryč a „cokoliv je možné“, použijeme-li Feyerabendův termín. Zde vidím určité nebezpečí. Diskuze a pluralita názorů je nepochybně jedním z motorů demokracie, tím pádem i prevencí holocaustu. Je-li však možná relativizace základních pojmů, jako je např. morálka, opět se nacházíme v nedobré pozici. Mám zde na mysli stav, který známe i z novodobých dějin našeho státu, kdy byla morální odpovědnost občasně podřízena ekonomickým zájmům.

7.5.2 Morální povědomí

Pregnantně vztah morálky a přežití (v případě 90. let 20. století je možné substituovat přežití pohádkově rychlým zbohatnutím), vyjádřil Todorov. „Rozhodnout se pro mravní hodnoty neznamena nutně nevážit si dostatečně života, snaha přežít představuje naprosto legitimní cíl – avšak ne za jakoukoliv cenu“ (Todorov, 2000, s. 46). Akcent zájmů ekonomických před morálním povědomím stál po Sametové revoluci život značně

množství lidí život. Mám na mysli jedince a skupiny, kteří si vykládali podnikání, jakožto činnost bez jakýchkoliv hranic a omezení. Platilo právo silnějšího, ať už fyzicky, finančně či sociálně. Tomuto trendu mohla napomoci privatizace obrovského státního majetku bez patřičného právního rámce, jak uvádí např. prof. Jan Švejnar. Nelze samozřejmě tyto počty srovnávat s počty zavražděných v koncentračních táborech, nicméně i na této ukázce je vidět, kam vede upuštění od morálních hodnot.

Na tomto místě bych chtěl shrnout momenty, nutné pro ústup morálních zábran. O třech jmenovaných jsem se již zevrubněji vyjadřoval, u posledního se zastavím v této části textu. Zprv se jednalo o stav, kdy je jednání schváleno autoritou, která má neomezenou moc a její prohlášení máji platnost zákona. Zadruhé jsem hovořil o rutinním rozhodování, které je typické pro byrokracii. Funguje v ní jasná specifikace rolí a předem daná pravidla pro jejich výkon. Třetím aspektem je dehumanizace, mocně podporována propagandou a jejími definicemi pro „méněcenné“, „nevyléčitelně nemocné“ atd. Jazyková obratnost řečníků byla klíčem k úspěchu v období III. říše, viz kapitola Jazyk. Posledním aspektem, okrajově jsem se jím zabýval výše, je problematika vzdálenosti mezi obětí a tím, kdo usmrcuje (záměrně nepoužívám slovo vrah). „Psychologicky je snazší shodit z letadla bombu, která zabije deset tisíc lidí, než zastřelit z bezprostřední blízkosti jedno dítě: nám ostatně připadá jako zločin spíše to druhé“ (Todorov, 2000, s. 187). Zde vidím jedno z největších nebezpečí, stran replikace holocaustu, pro dnešní dobu. Vzhledem k neustále se zlepšující vojenské technologii a pokroku se mění i podoba války. Konvenční válka, kdy bojoval víceméně jeden muž proti jednomu je dávno nerealizovatelná. Nyní hrají prim dalekosáhlé zbraně, vzdálenost mezi nepřáteli obrovská, zvláště hovoříme-li o vzdušných bitvách. Obecně zbraně jsou, díky výpočetní technice, čím dál ničivější. Většinu z nich ovládá právě počítač, u kterého nelze žádat morální uvědomění svých činů. Počítače však programují lidé, u nichž je tento požadavek vždy na místě.

7.5.3 Kauzální kognice

Na úplný závěr bych si dovolil přidat vlastní příspěvek do debaty o potenciaálním opakování holocaustu. Je nepochybné, že všechny aspekty a procesy, které jsem zmínil v celém textu, pomáhali utvářet podobu holocaustu, tak jak ho známe. Budeme-li je bedlivěji sledovat a analyzovat, můžeme genocidě, jako takové, zabránit. Neboť už máme jeden příklad, jedno ponaučení, co může způsobit byrokraticky řízená instituce, potažmo celý stát. Byrokratický kolos však stále stojí na jednom neodmyslitelném prvku – člověku. Jestliže se člověk bude chovat v jistých intencích, nemuselo by k replikaci holocaustu dojít.

Určitým druhem „opatřením“ může být myšlenková metoda *kauzální kognice*. Mělo by se jednat o nikdy nekončící proces observování, analyzování vnějšího prostředí, který má za cíl jediné: pokusit se alespoň částečně objasnit důsledky našeho jednání. Samozřejmě nikdy nemůžeme dojít ke stavu, kdy budeme znát všechny důsledky našeho jednání. Jde o to, pokusit se, byť je to velice namáhavé, rozpoznat v našich každodenních činnostech vztah mezi příčinou a důsledkem, neboli kauzalitu. Jestliže tento vztah bude, byť z marginální části postihnout, je možné ho porovnat s naším hodnotovým rámcem, s naším svědomím. Je opravdu to, co činím, prospěšné nebo naopak někomu může působit příkoří, i když vnější charakteristika aktivity tomu nenapovídá?

Podobně jako Husserl hledal *eidós*, čili neměnnou podstatu věcí, kdy touha po tomto druhu poznání je nenaplněná, tak i v případě *kauzální kognice* nelze dojít k absolutnímu závěru, stojí však o něj usilovat. Aporickou otázku, ohledně bezpečné míry racionality či emocionality v lidském jednání, samozřejmě nerozluštím. Nicméně se domnívám, že bez určité míry emocí v našem jednání, bez spontaneity v našich projevech, nelze mluvit o lidském jednání. Ba co více, jednání, u kterého plně absentuje emoční stránka, je lidskému pokolení krajně nebezpečné. Na druhou stranu se aktér nesmí nechat emocemi ovládnout, což může vést k nenávisným projevům, které jsou stejně tak nebezpečné, jako čistě

racionální uvažování a jednání. Dle mého mínění jsou projevy emocí a citů, komplementárně spojené s *kauzální kognicí*, nadějnou prevencí holocaustu.

Závěr

Ve své práci jsem poskytl komplexní pohled na problematiku moci, byrokratizace, racionalizace v nacistickém Německu. Komplexnost je daná, mimo jiné, zakomponováním Hitlerova Mein Kampf, který poskytuje určitou vizi státu, jež byla z velké části naplněna. Po vymezení základních pojmů jsem přistoupil ke zkoumání jednotlivých fenoménů, typických pro období III. říše.

Národní stát byl zaštiťujícím prvkem, od něhož byly všechny procesy v nacistickém Německu odvislé. Německým občanem se člověk nestával, ale rodil. Nebylo možné se nenarodit v Německu německým rodičům a být považován za Němce. Původ každého jedince byl striktně determinujícím faktorem nejen pro jeho práva a povinnosti, ale celkově vzato, pro život. Toto pojetí je odlišné od fašistické ideologie, která se zakládala na premise státu, jakožto primární veličiny. Postačovalo tedy úspěšně socializovat hodnoty a normy daného státu, původ byl sekundární.

Jestliže chtěli nacisté úspěšně implementovat národní otázku, jako otázku nejzásadnější, museli se jasně vymezit vůči určitým sociálním skupinám obyvatel. Vytvořili kategorizační systém, známý jako Norimberské zákony, dle kterého měl každý jedinec přesně daná práva a povinnosti. Tento systém byl vypracován s velkou pečlivostí, byrokratickou důsledností, aby bylo na první pohled jasné, kam ten či onen jedinec spadá. Nejhuře dopadly skupiny obyvatel, označené za „méněcenné“. Nutno podotknout, že v letech, kdy byl nacismus na vzestupu, se rasově-biologické teorie těšily velké popularitě. Vědci v oboru biologie či antropologie porovnávali lidské pokolení se zvířecí říší, kde existuje určitá taxonomie, čili na základě toho si i lidé nemohou být rovni.

Další nacistickou devizou, kterou jsem se zabýval, byla problematika propagandy a jazyka. Nacisté vyvinuli perfektně šlapající, propagandistický stroj, jež měl v očích veřejnosti legitimizovat kategorizační nařízení. Velmi důležitým podpůrným prvkem byl v tomto punktu jazyk, který všem

zákonům, veřejným projevům atd. dával punc důležitosti a nevyhnutelnosti. Absurditou je fakt, že nacistické termíny, díky obrovské síle propagandy, nakonec začali používat samotní Židé, na něž bylo ve velké většině nevybíravě útočeno.

Analýza efektivity holocaustu nám poskytla zajímavý výsledek. Holocaust nebyl drtivě účinný díky hordám psychicky narušených jedinců, kteří při svých záchvatech zabíjeli. Efektivní byl kvůli precizně plněným rozkazům na všech úrovních nacistické hierarchie. Vše probíhalo hladce pomocí účelově racionálních prostředků, bez subjektivní intervence aktérů. Křišťálově čistým úkazem tohoto „úředníka“ plnicího rozkazy a předpisy do puntíku, bez jakéhokoliv morálního povědomí o svém jednání, byl Adolf Eichmann – „dispečer“ holocaustu.

Při pohledu na racionalizaci a byrokratizaci v nacistickém Německu, zvláště vezmeme-li v úvahu jejich výsledný produkt – holocaust, vyvstává následující otázka. Jednalo o jednorázový, neopakovatelný akt nebo je možná, za mocného přispění moderní společnosti a jejich institucí, určitá replikace? Kloním se spíše ke druhé variantě. Současná společnost poskytuje díky médiím a moderním technologiím svět, ve kterém se neznaný a nevzdělaný člověk ztratí, neboť si nedokáže vytvořit fundovaný, kritický názor. Na základě těchto skutečností mohou jedinci zabít velké množství lidí, bez jakýchkoliv výčitek svědomí, neboť zmáčkli pouze tlačítko, vzdálené stovky kilometrů od potencionálních obětí. Zygmunt Bauman pokládá pluralitu za jednu z možností, jak předejít holocasutu. Určitou prevencí by mohl být také myšlenkový koncept kauzální kognice. Popisují ho jako proces, při kterém by si aktér kladl otázky stran důsledků svého jednání, morálních aspektů a jejich dopadů na společnost. Jedná se o nikdy nekončící proces, podobně jako socializace.

Jméno a příjmení autora: Tomáš Tietz

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie, andragogiky a
kulturní antropologie
Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Byrokratizace a racionalizace
v nacistickém Německu

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Martin Fafejta, Ph.D.

Počet znaků: 114 908

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 29

Klíčová slova: byrokracie, racionalizace, moc,
nacismus, holocaust, konformní
jednání, morální zábrany

Anotace

Cílem této práce je zjistit, jaký vliv měl v nacistickém Německu proces byrokratizace a racionalizace. Pod drobnohledem se taktéž ocitne konformní chování jedinců, jakožto další pilíř III. říše.

Dále bude holocaust zkoumán, nikoli jako historická událost, ale jako produkt moderní společnosti. Zmíněné tři aspekty hrály klíčovou roli při realizaci systematické likvidace. Analýza se bude týkat především příčin úspěšnosti a efektivnosti holocaustu. V neposlední řadě budou zkoumány podpůrné faktory, a sice: národní stát, problematika kategorizace jedinců, propaganda a jazyk.

Výsledkem sociologické analýzy bude přesah zkoumaných procesů do dnešních dní. Otázka, zdali je možné replikovat, v modifikované podobě, holocaust. Jaké jsou k dispozici nástroje použitelné k prevenci holocaustu.

Annotation

The aim of this work is to investigate the influence of the process of bureaucratization and rationalization had in the Nazi Germany. The conformist behavior of the individuals will be investigated too because it was the third base of the empire.

Holocaust will be studied not as a historical event, but as a product of the modern era in which the three mentioned factors played a key role. The analysis will focus on particular causes of success and effectiveness of the Holocaust. Supportive aspects will be examined separately, such as: the nation-state, the issue of categorization of individuals, propaganda and language.

The result of the sociological analysis will be confronted with the overlap of the processes happening in the present days. The question is whether it is possible to replicate in modified form the Holocaust and what tools are available to use to prevent the Holocaust.

Seznam použité literatury

1. ARENDT, H. *Eichmann v Jeruzalémě*. 1. Vydání. Praha: Mladá fronta, 1995. ISBN 8020405496.
2. ARENDT, H. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-13-5.
3. BAUMAN, Z. *Modernita a holocaust*. 2. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-028-5.
4. BECK, U. *Riziková společnost*. 2. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7419-047-6.
5. FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. 1. Vydání. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 8086019969.
6. GEIST, B. *Sociologický slovník*. 1. Vydání. Praha: Victoria Publishing, 1992. ISBN 8085605287.
7. GIDDENS, A. *Důsledky modernity*. 3. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-035-3.
8. GIDDENS, A. *Politics and sociology in the thought of Max Weber*. 1. Vydání. The Macmillan press, 1972. ISBN 0333134362.
9. GOBINEAU, J. de A. *O nerovnosti lidských plemen 1.-2. díl*. Praha, 1942.
10. HANEY, C; BANKS, C; ZIMBARDO, P. *Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison*. 1. roč. International Journal of Criminology and Penology, 1973, s. 69-97.
11. HAYEK, F. A. *Cesta do otroctví*. 1. Vydání. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-71-3.

12. HITLER, A. *Mein kampf*. 1. Vydání. Praha: nakladatelství Otakar II., 2000. ISBN 80-86355-26-8.
13. CHAMBERLAIN, H. S. *Židé: jejich původ a příčiny jejich vlivu v Evropě*. 1. Vydání. Žďár nad Sázavou: Hedvika Nenadállová, 2011. ISBN 978-80-904365-8-9.
14. KELLER, J. *Sociologie organizace a byrokracie*. 1. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-74-8.
15. KOUKOLÍK, F. *Zvíře politické: eseje o lidské nátuře*. 1. Vydání. Praha: Galén, 2012. ISBN 978-80-7262-890-2.
16. KLEMPERER, V. *Jazyk Třetí říše – LTI*. 1. Vydání. Jinočany: H&H Vyšehradská, 2003. ISBN 80-7319-019-2.
17. LE BON, G. *Psychologie davu*. 1. Vydání. Praha: Kra, 1994. ISBN 80-901527-8-3.
18. MASARYK, T. G. *Ideály humanitní*. 10. Vydání. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo československých legionářů, 1946.
19. MERTL, J. *Byrokracie: studie sociologicko-politická*. 1. Vydání. Praha: Orbis, 1937.
20. MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. 1. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-92-3.
21. MILGRAM, S. *Obedience to Authority: An Experimental View*. 1. Vydání. London: Tavistock, 1974. ISBN 0-06-131983-X.
22. NIETZCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*. 1. Vydání. Olomouc: VOTOBIA, 1995. ISBN 80-85885-79-4.

23. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*. 1. Vydání. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.
24. SOKOL, J. *Moc, peníze a právo. Esej o společnosti a jejich institucích*. 1. Vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN 987-80-7380-066-6.
25. SOLŽENICYN, A. *Souostroví Gulag 1.-3. díl*. 2. Vydání. Praha: OK CENTRUM, 1990. ISBN 80-8900270-0-8.
26. SILLAMY, N. *Psychologický slovník*. 1. Vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. ISBN 8024402491.
27. TILLY, CH. *Politika kolektivního násilí*. 1. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-60-1.
28. TODOROV, T. *V mezní situaci*. 1. Vydání. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0853-3.
29. WEBER, M. *Metodologie, sociologie, politika*. 1. Vydání. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 8086005488.